

Sajtórendészet különleges jogrend idején

Az első világháborús különleges sajtórendészet a külföldi és a hazai szabályok és gyakorlat tükrében

KELEMEN ROLAND*

„Abban, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk, hogy háborús időben a sajtónak bizonyos cenzurája, korlátozása szükséges, abban is, azt hiszem, mindnyájan egyet fogunk érteni, hogy minden cenzura rossz, tehát, ha szükséges is, egy szükséges rossz.”¹

A boldog békeidők dacára, vagy éppen annak okán, a századfordulón a korábbi évszázadok zéró összegű játszmáinak lehetősége a levegőben volt. Amíg volt meghódítható terület, újabb befolyási zóna Európán kívül, addig egyetlen államnak sem állt érdekében, hogy olyan háborút kezdeményezzen vagy támogasson, amelyben benne rejtett egy kontinentális háború veszélye. Azonban a porosz–osztrák és a porosz–francia háború tapasztalatai miatt ebben az időszakban egyetlen európai hatalom sem érezte magát biztonságban. Ettől az időtől közelebb került a modern tömeghadviselés megjelenése és elterjedése. Például az amerikai polgárháború már 2,5 millió embert, míg a francia–porosz háború 1,7 millió főt mozgósított. Technikai újítások tömege jelent meg a hadviselés területén, és a technika polgári vívmányait (pl. vasút, távíró stb.) is csatasorba állították. Már jegyeiben láthatóvá vált, hogy a jövő nagy háborúját a totális győzelem eléréséig folytatják a felek, és ez a hátrországokra is súlyos terheket fog róni. Emiatt az erőforrások felhasználásának tökéletes rendben és fennakadások nélkül kellett megvalósulnia.

Viszont az ennek legegyszerűbb módját jelentő kormányzati rendszert a legtöbb államban már meghaladták. Letették a polgári jogállam alapjait, ahol az állam jogszabályi keretek között létezik, és az alapjogok kiemelt tiszteletet és védelmet élveznek. E rendszerben a sajtó a demokratikus nyilvánosság, a tömegtájékoztatás megkerülhetetlen eszközévé vált, amit viszont az állam és a hadsereg vezetői – látva a porosz–francia háború tapasztalatait – veszélyforrásként értelmezhettek és értelmeztek is. A jogállami keretek közötti megoldásokat keresve és kidolgozva jutott el a legtöbb állam az első világhévig. Az alkotmányos fejlődés egy stációjaként felfogható – az *inter arma silent leges* évszázados elvét annuláló – különleges jogrendi szabályok megalkotásával próbáltak megfelelni a kor kihívásainak.

E jogi rezsím egyik sarkalatos pontja az alapjogok korlátozása, amelynek a kezdetektől része volt a sajtószabadság korlátozása. Sajátos képet mutat, hogy az eltérő alkotmányos hagyomá-

* Egyetemi tanársegéd, Széchenyi Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: kelemen.roland@ga.sze.hu. Tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar. E-mail: Kelemen.Roland@uni-nke.hu.

¹ Gróf Tisza István miniszterelnök válasza az első indennitási javaslat tárgyalása során elhangzott felszólalásokra. *Képviselőházi Napló*. 1910. XXVI. kötet, 1912. július 22.–1915 május 6., 577. ülésnap, 483.

nyokat követő nagyhatalmak a háború árnyékában vagy éppen a háború következtében miként, mennyire hasonlóan és mégis mennyire eltérően próbálták korlátozni a sajtó mozgásterét, kézben tartani az információáramlást, milyen jogszabályi kereteket dolgoztak ki ehhez, és mennyire sikerült megőrizni a jogállami – államonként eltérően értelmezett – posztulátum legalább alapvető kritériumait a gyakorlatban. Jelen tanulmányban a háborús időszak különleges jogrendi sajtószabályozását és annak gyakorlatát tekintem át több, az első világháborúban ellentétes oldalon álló nagyhatalom szemszögéből.

1. A különleges jogrendi sajtórendészet első világháborús szabályai egyes angolszász államokban

Jelen fejezet a háborúban hadviselő félként megjelenő egyes angolszász államok sajtókorlátozását és -befolyásolását mutatja be. Ezen államok szabályozásának közös fejezetben való ismertetését közös alkotmányos hagyományaik, illetve az Egyesült Királyság és Új-Zéland esetében az államszervezeti együttálláson túl az is indokolja, hogy ténylegesen egyikük sem volt hadszíntér.

1.1. Sajtórendészet és sajtószabadság az Egyesült Királyság területén az első világháború időszakában

Az Egyesült Királyság sajtója a 19. században a tömegtájékoztatás megkerülhetetlen tényezője, emellett olyan kiterjedt és versengő iparág volt, amely vezetőinek politikai érdekérvényesítése kézzelfogható volt, lapjaikon keresztül pedig a társadalom politikai befolyásolására is képesek voltak.² Ezért már 1899-ben megfogalmazódott a hadügyminisztérium berkeiben a cenzúra igénye. A kormány azonban ekkor elvetette ezt, és fenntartotta a békeidős állapotokat a búr háború teljes időszakában. 1906-ban a birodalmi védelmi bizottság (Committee of Imperial Defence) azon véleményének adott hangot, hogy nem szabad késleltetni a háború kitöréséig egy ilyen hatalomnak és annak eszközeinek a szabályozását. A háborús cenzúra lehetőségére reagálva az újságok tulajdonosai közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben elvetették a cenzúra minden lehetséges formáját, azonban beleegyeztek egy állandó bizottsággal együttműködve az önkéntes szabályozásba. E bizottság 1912-ben alakult meg, és már a háború előtt lehetővé tette a sajtófelügyeletet annak vezetőinek bevonásával. Ez a tényleges lapellenőrzéstől még elmaradt, de a háború alatt ismertté vált D-Notice rendszer, vagyis az egyes hírek közlésétől való eltekintésre felhívás már ekkor kialakult.³

² L. Alfred HARMSWORTH: *The Simultaneous Newspapers of the Twentieth Century*. 172 *The North American Review* (1901) 72–90.; Martin HEWITT: *The Press and the Law*. In: Joanne SHATTOCK (szerk.): *Journalism and the Periodical Press in the Nineteenth-Century Britain*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 147–165.; Laurel BRAKE: *The Changing Review*. In: *uo.*, 47–65.

³ Dein HOPKIN: *Domestic Censorship in the First World War*. 5 *Journal of Contemporary History* (1970) 152–153.

A háború kirobbanásakor a parlament első lépései között volt, hogy megfelelő és hatékony felhatalmazást adjon a kormánynak a nemzetet fenyegető veszély elhárítására, ezért 1914. augusztus 8-án elfogadta a védelmi (Defence of the Realm Act, DORA) törvényt.⁴ Ennek vitája rendkívül rövid, alig 20 sort foglal el a törvényhozási jegyzőkönyvben, így nem meglepő módon a javaslatot módosítások nélkül fogadták el. Mindenképpen érdekes ez annak a fényében, hogy a kormány szóvivője szerint is „a törvény újszerű, és sérti az alkotmányos hagyományokat”.⁵ A Lordok Házában általános volt az a nézet, hogy az intézkedéseket sietve készítették elő, emiatt több mulasztás is történt.⁶ Eredménye: a törvényt a háború során hat alkalommal módosították vagy egészítették ki.

A DORA megalkotásával a kormány olyan lehetőséghez jutott a sajtó feletti kontrollt tekintve, hogy már nem elégedett meg az önkéntes cenzúrával, és a vegyes bizottságot is háttérbe szorította. A DORA felhatalmazásával élve a kormányzat meghatározta a tilalmazott információk körét, például a haderő, így a hajók és a repülők mozgásáról, számáról, állapotáról és az ezekkel való rendelkezésről senki nem gyűjthetett, rögzíthetett, hozhatott nyilvánosságra vagy közölhetett információt. Nem engedélyezték továbbá a haderő vagy a szövetségeseinek műveleiről, feltételezett és valódi terveiről, ellátásáról, hadianyaggyártásáról, -szállításáról, -tárolásáról, annak helyéről az adatgyűjtést, vagy ilyen megszerzését és nyilvánosságra hozatalát. Úgyis szintén jogsértő volt bármely hely védelmére, megerősítésére vonatkozó adat vagy az azzal összefüggő épületek, műtárgyak bemutatása, illetve bármilyen olyan információ, amely közvetve vagy közvetlenül hasznos lehetett az ellenség számára. A fenti cselekményeket és azok kísérletét is büntetni rendelték:⁷ ha valaki sajtó útján követett el ilyen bűncselekményt, akkor a hatóság az ügy iratait az illetékes ügyész elé terjesztette, aki az iratokat megvizsgálva döntött arról, hogy az ügyet polgári rendes vagy esküdtszék, illetve katonai bíróság elé utalja. Az is bűncselekménynek számított, ha ilyen újságot újranyomtak vagy annak egy részét – tudva annak elmarasztalásáról – átvették.⁸

Az állam háborús érdekeinek a sajtóban és annak útján történő érvényesítése érdekében 1914. augusztus 7-én felállították a sajtóirodát (War Office Press Bureau), amely civil vezetés alatt állt, tagjainak többsége viszont a tengerészet vagy a hadsereg tisztje vagy korábbi tisztje volt. Első igazgatója, Frederick E. Smith, alig egy hónapig állt a szervezet élén: Stanley Buckmaster követte az igazgatói székben. Az iroda mindenkori vezetésének nagy gondot okozott a személyzet tapasztalatlansága és félig-meddig nyugdíjas jellege, emellett a háborút irányító központtal való rosszul meghatározott kapcsolata. A személyzet tagjai főként nyugállományú vagy harctéri feladatokat ellátni már képtelen katonák voltak, minimális számban vegyítve ügyvédekkel, civil köztisztviselőkkel, egyetemi oktatókkal, akiket rohamléptekben jelölt ki a hadügyminisztérium a háború kitörésekor. Ezt a helyzetet 1915 elején azzal próbálták orvosolni, hogy hét újságíróat is felvettek a cenzorok közé. A szervezeti gondok abból eredtek, hogy az

⁴ Defence of the Realm Act, 1914, 29. feje.

⁵ Harold M. BOWMAN: Martial Law and the English Constitution. 15 *Michigan Law Review* (1916) 99.

⁶ Uo., 96.

⁷ The Defence of the Realm Regulations: Unauthorised Collection and Communication of Information and Reports, No. 18.

⁸ The Defence of the Realm Regulations: Trial and Punishment of Offences, No. 56 (13).

irodának sok kérdésben nem volt egyéni döntési jogköre: a hadsereg és a haditengerészet vezetésétől, valamint egyes minisztériumoktól kellett utasítást, állásfoglalást kérniük. Az előbbieket saját sajtórészleget hoztak létre a sajtócenzúra kérdéseinek kezelésére, de így is néha napokig kellett várni egy-egy válaszra a sajtóirodának, így a sajtónak is.⁹

Így nem meglepő, hogy a sajtóiroda nem jelentett szigorú kontrollt, inkább a megfelelő kapcsolat kiépítésére szolgált a sajtóval. Annak jelentős része megértette a háború okozta megváltozott körülményeket, ezért a Fleet Street főbb szerkesztői maguk is beleegyeztek abba, hogy nem teszik közzé a brit katonai rendelkezések részleteit. Ebben próbált meg segíteni a sajtóiroda azzal, hogy folyamatosan adta ki a „D-Notices” elnevezésű bizalmas közléseket, amelyekben egyes eseményeket vagy azokon keresztül tanácsokat, irányelveket fogalmaztak meg. Emellett összeállítottak egy listát azokról a szerkesztőkről, akiknek bizalmas információk adhatók. Az e listán való szereplés egy erősen információéhségben szenvedő környezetben az újságok létfeltételévé vált, ami szintén a játékszabályok betartására ösztönözte őket.¹⁰ Ezek lényegében a rendeletben meghatározott esetköröket pontosították, és élethelyzetekhez igazították azokat. Ilyen kiemelt információ volt például a légitámadás, ugyanis úgy gondolták, hogy nem kívánatos az ellenséget tájékoztatni arról, mit talált el a légierő, esetleg mit mulasztott el az előző bombázás alkalmával. A legnagyobb veszélyként az olyan híreket kezelték, amelyek ha megjelennek, akkor a tengerészek, katonák életét veszélybe sodorták vagy a művelet sikerét veszélyeztették volna. Emiatt minden ügyet külön, érdemben vizsgáltak, és tilalmazták a rémhírterjesztést, a győzelem és a vereséget felnagyítását, a semlegesség befolyásolását és az ellenséges propaganda erősítését.¹¹

Buckmaster 1915-ös lordkancellárrá történő kinevezésével átalakították és kettős vezetés alá helyezték a sajtóirodát. A két elnök Frank Swetenham nyugalmazott gyarmati köztisztviselő, a két korábbi elnök asszisztense, és Edward Cook újságíró, a *Pall Mall Gazette* és a *Daily News* volt szerkesztője lett. A cenzori állományt 50-ről 122 főre bővítették, és két osztályra osztották: az egyik a haderő vezetésétől érkező információkat, a másik a táviratokat és a telefonbeszélgetéseket figyelte.¹² 1915-re jelentős problémát okozott a sajtóiroda gyakorlata, ugyanis a megkeresésekre – mint fentebb látható volt, nem feltétlen saját döntés okán – akár napokig nem adott érdemi választ, emellett több hír kiadását addig késleltette, amíg az elvesztette hírértékét. Így egyes lapok – főként a vidékiek – kevés kérelemmel fordultak a sajtóirodához, mások pedig figyelmen kívül hagyták annak kéréseit, utasításait. A Sajtóiroda 1915-ben 35 szocialista és pacifista újságot eltávolított arról a listáról, amelyeknek közvetlen tájékoztatást adott. Ez a fellépés eredményes volt, de csak a napilapokkal szemben – a vélemény- és elemző cikkeket tartalmazó lapok kevésbé építettek a friss hírekre. Ezen újságok közül sok bírálta a politikai döntéseket, és pacifista eszméket terjesztett, azonban a szabályozás nem teremtette meg az ezekkel szembeni hatékony fellépés lehetőségét – elsődlegesen a német propaganda elleni küzdelem eszközeit kellett megalkotni.¹³

⁹ COLIN J. LOVELACE: *Control and Censorship of the Press During the First World War*. London, King's College, 1982. 66–73.

¹⁰ HOPKIN i. m. (3. lj.) 154.

¹¹ *The Press Censorship: Interview Given by Sir Edward T. Cook to the Associated Press*. London, BURRUP, 1916. 9–11.

¹² LOVELACE i. m. (9. lj.) 68–69.

¹³ HOPKIN i. m. (3. lj.) 156.

A kabinet operatívabbá kívánta tenni a rendőrség fellépési lehetőségét az előbb említett nyomdatermékekkel és az előállítóikkal szemben, ezért 1915-ben a 18. számú rendeletbe foglaltak megszegésével kapcsolatban lehetővé tették, hogy a rendőrség bemehessen a sajtótermékeket előállító helyiségekbe, és a nyomdai előkészület eszközeit, valamint az elkészült példányokat lefoglalják, majd azokat bíróság elé terjesszék. Ezt követően a bíróság felszólította a tulajdonosokat, hogy bizonyítsák, miért nem kell megsemmisíteni azokat, vagyis igazolni kellett azok jogszerűségét.¹⁴ Tették ezt annak ellenére, hogy a hatóságok felhívták a figyelmet arra, hogy nem tarják hasznosnak a pacifista lapokkal szembeni súlyosabb fellépést, mivel azok és követőik így nagyobb nyilvánosságot kapnak. Továbbá kiemelték azt is, hogy bíróság előtt nehezen bizonyítható, hogy egy békepárti vélemény az ellenséget segíti. A hatóságok félelme beigazolódtott 1915 augusztusában, amikor a rendőrség rajtaütött a Független Munkáspárthoz tartozó National Labor Press szerkesztőségén, és lefoglalta a kiadványokat és azok mintáit Salfordban és Londonban. A londoni bíróság a rendőrség javára ítélt, viszont a salfordi bírakat nem tudták meggyőzi a kiadványok jogellenességéről, így azokat vissza kellett szolgáltatni.¹⁵

A sikerebb fellépés érdekében megpróbálkoztak a szabályozás szigorításával és kiterjesztésével. 1916-ban rendeletben rögzítették, hogy sem szóban, sem napilapokban, folyóiratokban, könyvekben, szórólapokon vagy más nyomtatott kiadványban nem lehet hamis jelentést vagy nyilatkozatot közzétenni. Továbbá tilos volt olyan jelentést vagy nyilatkozatot tenni, amelynek célja az volt, hogy elégedetlenséget szítson a hadsereg soraiban, vagy akadályozza a saját vagy a szövetséges hadsereg sikereit, vagy hátrányosan érinti az állam külkapcsolatait. Szintén nem engedték olyan nyilatkozatot vagy jelentést terjesztését, amelynek az volt a célja, hogy a kiképzést, a fegyelmet, a haderő igazgatását, illetve a rendészeti szervek fegyelmét bomlaltassa, működését nehezítse, vagy ezzel a hatással járhatott. A további gazdasági nehézségek elkerülése érdekében minden olyan közlést tiltottak, amely aláasta a törvényes fizetőeszközbe vetett bizalmat, vagy akadályozta a pénzügyi intézkedések sikerét. Ezeket a kérdéseket már sem színházi előadásban, sem mozifilmben nem lehetett érinteni. A zárt parlamenti ülésekről kiszivárgott információk szóban vagy írásban való közlését is tiltották. Ezen intézkedések azonban valódi előrelépést nem jelentettek.¹⁶

Kiemelt figyelmet kapott a *Labour Leader*, amely a háború elhúzódása miatt erősödött meg gazdaságilag, és az egyik legfontosabb munkás, majd munkáspárti újsággá vált. A hatóságok többször felléptek ellene, azonban hathatós eszköz hiányában egészen addig nem értek el eredményt, amíg 1916 júniusában ki nem derült, hogy a pacifista és rendszerellenes sajtótermékeket az ellenséges államok propagandacélokra használják. Ekkor a hatóságok elrendelték a postai szállításra átadott pacifista anyagok lefoglalását, és kiviteli tilalmat rendeltek el. A kialakult helyzetet azonban ez sem orvosolta teljesen, mivel más orgánumok is átvettek ilyen tartalmakat, így 1917 januárjában például a *Morning Post* közölt le *Labour Leader*-anyagot, melyet – mivel erre a kiviteli tilalom nem vonatkozott – a németek átvettek. A sajtóiroda ezt követően

¹⁴ The Defence of the Realm Regulations: Powers of Search, Interrogation, and Arrest, No. 51C.

¹⁵ HOPKIN i. m. (3. lj.) 158.

¹⁶ The Defence of the Realm Regulations: False or Prejudicial Reports, and Prejudicial Performances or Exhibitions; Proceedings at Secret Session of Parliament or Cabinet Meeting, No. 27., 27A.

elrendelte, hogy tilalmas a pacifista folyóiratok anyagainak átvétele. Ez sem bizonyult hatásosnak, mivel például a *Tribunal* egyik számának lefoglalása során a kinyomtatott 7000 példányból csak 859 került elő.

Így rendőrségi és katonai akciókkal kényszerítették „jobb belátásra” a rendszerrel szembe helyezkedő pacifista lapokat. Folyamatosan razzikiákat szerveztek ezek szerkesztőségeibe, és noha kevés ügyet vittek bíróság elé, jelentős kényelmetlenséget és fennakadásokat okoztak. Huszonnégy rajtaütést hajtottak végre 1917 szeptembere és novembere között; ezek egyikéből sem lett bírósági eljárás, de a sajtótermékek terjesztését akadályozták. A hatóságok a fenyegetésektől sem riadtak vissza, mégpedig annak kilátásba helyezésével, hogy tönkreteszik azokat a nyomdagépeket, amelyekkel pacifista tartalmat állítanak elő, például 1917-ben 16 ezer font értékű gép megrongálásának kilátásba helyezésével csikarták ki a National Labour Press igazgatójánál a *Tribunal* kiadásának felfüggesztését.¹⁷

Megkésve, de 1917-ben felléptek a sajtótilalmi szabályokat megszegő külföldi sajtótermékekkel szemben is. Ha valamely külföldi sajtótermék jogszabályba ütköző tartalommal bírt, azt a behozatal során elkobozták és megsemmisítették.¹⁸ A korábbi célok mellett az oroszországi forradalmi események is közrejátszottak abban, hogy szigorúbban lépjenek fel a háborúval és a béke megteremtésével kapcsolatos propagandacélokat szolgáló szórólapokkal szemben. Ezek akkor nem voltak jogellenesek, ha minden példányra rányomtatták a szerző és a nyomtató valódi nevét és címét, továbbá a sajtóiroda azt engedélyezte, így jelentősen csökkent az illegális szórólapok száma.¹⁹ A propagandát is felpörgették: 1918-ban Lord Northcliffe-et (Alfred C. W. Harmsworth sajtómágnást) kinevezték az ellenséges országokkal szemben folytatott propaganda igazgatójává, míg Max Aitken, a *Daily Express* tulajdonosa lett az új információs minisztérium vezetője.²⁰ A háború utolsó időszakára a jelentősebb orgánumok sajtóirodával való együttműködése és a mind teljesebb szabályozás, nem utolsósorban a jogon túli eszközök igénybevétele révén az angol sajtó kiegyensúlyozottabb képet mutatott, mint az azt megelőző időszakban.

1.2. Különleges sajtórendészet egy domíniumon, avagy Új-Zéland első világháborús sajtójoga

Új-Zéland esetében a szabályozás és a gyakorlat érdekessége, hogy domínium lévén szabályozásának kereteit egyértelműen az Egyesült Királyság szabályai adták, azonban az anyaország szabályaihoz és gyakorlatához képest eltérések is előfordulhatnak, ami azt mutatja meg, hogy az angol központi kormányzat mennyivel kezelte másképpen a gyarmatokon lakó polgárait és azok alapvető jogait az anyaországiakéihoz képest. Az újságeladások a háború kezdetén felszöktek, a reggeli lapok este különszámokat jelentettek meg, és növelt példányszámokkal dolgoztak.

¹⁷ HOPKIN i. m. (3. lj.) 162–163.

¹⁸ The Defence of the Realm Regulations (16. lj.) No. 27B.

¹⁹ Uo., No. 27C.

²⁰ J. Lee THOMPSON: *Politicians, the Press and Propaganda: Lord Northcliffe and the Great War, 1914–1919*. Kent, The Kent State University Press, 1999.

Például a korábban alig pár száz példányban megjelenő *Taranaki Herald*-ből csak a rikkancsok több mint 1000 darabot értékesítettek.²¹

A lapok kissé kritizálták, hogy miért volt szükséges új-zélandi csapatokat küldeni a Brit Birodalom támogatására. A helyi kormányzat – hasonlóan Angliához – *gentlemen's agreement* keretében kérte a lapokat, hogy a haderő mozgásáról vagy más, katonailag érzékeny témákról ne írjanak,²² ám azok a saját érdekeiket szem előtt tartva több ilyen tartalmú közleményt is közreadtak hasábjaikon, például a christchurchi *Sun* 1914. augusztus 10-én beszámolt az új-zélandi csapatok Szamoa elfoglalására irányuló előkészületeiről.²³ Ennek hatására a helyi kormányzat – a központi kormányzattal egyetértve – változtatott a hozzáállásán, és jelentősen szigorított. Az 1914. szeptember 29-én kelt rendelete szerint az újságoknak tilos volt közzétenni a hajók mozgását, azok elnevezését, úti céljukat, indulási és érkezési időpontjukat. Engedetlenség esetén a katonai hatóságok belátása szerinti súlyos büncselekmény miatt került *bíróság elé az elkövető*.²⁴ A november 10-én elfogadott háborús szabályozás jóval erélyesebb volt az azonos időszakban elfogadott anyaországi szabályoknál, ugyanis kimondta, hogy senki nem terjeszthet, tehet közlé hamis jelentést, amely elégedetlenséget vagy riadalmat okozhat a lakosság körében, továbbá olyan adat nem volt közölhető, terjeszthető, amely a haderő hajóira vagy megerősített helyre vonatkozott, sem olyan információ, amely hasznos lehetett az ellenség számára. A postai küldeményeket visszatartották, ha az sértette a közbiztonságot vagy veszélyeztette a katonai műveleteket. A haderő közölhette vagy közlésre engedélyezhette a hadsereggel kapcsolatos információt, de kizárólag azt, amit a hadügyminiszter a hivatalos lapban előírt. A távíró tartását pedig engedélyhez kötötték.²⁵

Abszolút tilalmat vezettek be 1915 elején a haderő tervezett műveleteire, a haderő vagy a szövetséges haderő szervezetére, erejére, mozgására, fegyverzetére és állapotára, azok ellátmányára és az erődítmények helyzetére, fegyverzetére, állapotára vonatkozó információkra, bárhol is voltak azok a birodalom területén. Ez azt jelentette, hogy ezeket az adatokat senki sem közölhette, és főszabály szerint senki nem adhatott engedélyt a közlésükre. Csak olyan információ volt megjelentethető az újságok hasábjain, amely a kijelölt cenzoroktól érkezett Londonból, vagy már megjelent a Birodalom más részéről Új-Zélandra érkező újságban, illetve az új-zélandi katonai erők wellingtoni vezérkari főnöke szolgáltatta. Tiltalom alá került minden olyan közlés – szóban és írásban egyaránt – amely az uralkodót sértette, veszélyeztette a haderő sikerét vagy a király és külföldi államok közötti kapcsolatot, illetve a toborzási, kiképzési folyamatot, a fegyelmet és a hadi igazgatást.²⁶ Ezen év nyarán már a fentieket sértő, veszélyeztető vagy riadal-

²¹ Hucker GRAHAM: The Great Wave of Enthusiasm: New Zealand Reactions to the First World War in August 1914. 43 *The New Zealand Journal of History* (2009) 65.

²² John ANDERSON: *Military Censorship in World War I and its Use and Abuse in New Zealand*. Gisborne, Victoria University College, 1952. 169.

²³ Ian GRANT: The News in New Zealand Newspapers During World War One. 46 *Turnbull Library Record* (2014) 28.

²⁴ Prohibition of Publication of Information concerning Military and Naval Operations. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1914. szeptember 29. 3655.

²⁵ Uo., 1914. november 10. 4021–4022.

²⁶ Additional Regulations under the War Regulations Act, 1914. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1915. február 25. 665–666.

mat keltő, hűtlenségre, elégedetlenségre utaló nyilatkozatot sem adhattak közre az újságok,²⁷ az év végére pedig már lehetővé vált, ami az anyaországban nem: a hadügyminiszter megtilthatta minden olyan könyv vagy más kiadvány értékesítését, amely a háború szempontjából közérdeket sértett. Ha ez időszaki kiadványra vonatkozott, akkor a betiltás annak minden számára kiterjedt, és az ilyen értékesítése, beszerzése, sőt olvasása is jogszabályba ütközött.²⁸

A szerkesztőségek egyre több kritikát fogalmaztak meg az önkényes cenzúrával szemben, főként amikor a kormányzat olyan információt is visszatartott, amelyet a birodalmi kormány cenzorai már engedélyeztek. A táviratok cenzúrázása okán az új-zélandi sajtó olyan híreket kapott, amelyeket a brit cenzúra már a megszerzés előtt cenzúrázott, ez pedig kettős, néha az Ausztrálián keresztül érkező információk esetében hármas hírcenzúrát eredményezett, ami a hírek teljes torzulásához vezetett. Jó példa erre, hogy a gallipoli partraszállással kapcsolatban a kormány minden információt elhallgatott, pedig több új-zélandi csapat vett részt a Dardanellák ostromában, 2721 új-zélandi katona el is esett. A lakosság az eseményekről csak az ausztrál újságok útján értesült.²⁹

A hatóságok nem álltak meg itt, és kifejezetten előírták, hogy a megjelent tartalommal semmilyen módon nem lehetett utalni arra, hogy abban a cenzúra bármilyen változtatást eszközölt.³⁰ Emellett a katonai hatóság bármely újság tulajdonosának, kiadójának vagy nyomdájának megtilthatta a háborúval kapcsolatos anyag vagy anyagrész megjelentetését.³¹ A mozi is elérte a cenzúrálat: a hadügyminiszter betilthatta bármilyen olyan film bemutatását, amely feltehetően vagy ténylegesen a háborúhoz vagy annak eseményeihez kapcsolódott.³² Ez annak fényében érdekes, hogy az európai mozikban ekkor jelentek meg az első filmhíradók. A németek aktív tengeraltjáró-tevékenysége okán az Új-Zélandról részben vagy egészben az Egyenlítő felől északra közlekedő hajók mozgására, tartózkodási helyére, rakományára, útvonalára katonai hatóság beleegyezése nélkül még utalni sem lehetett, és ebbe beletartozott a balesetekről való közlés tilalma is.³³

A cenzúrendeletet 1918 nyarán adták ki: eszerint egyetlen kiadvány sem jelenhetett meg úgy, hogy azt a cenzor előzetesen nem engedélyezte. A nyomdák is követniük kellett ezt: engedély nélküli anyag nem hagyhatta el a gépeiket. A cenzorokat a főügyész nevezte ki és mentette fel. Főszabály szerint ők adtak engedélyt közlésre, kivéve, ha az adott kérdés jellege miatt azt továbbítani kellett a wellingtoni védelmi erők vezérkari főnökének. Ha valaki cenzúra nélkül vagy a cenzor nemleges válasza ellenére kiadványt jelentetett meg, akkor a szerkesztő,

²⁷ Regulations under the War Regulations Act, 1914. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1915. július 19. 4. pont. 2474.

²⁸ Additional Regulations under the War Regulations Act, 1914. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1915. október 11. 3485.

²⁹ GRANT i. m. (23. lj.) 30–31.

³⁰ Mint pl. a fehér hasábkok Magyarországon vagy szerte Európában.

³¹ Regulations under the War Regulations Act, 1914. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1916. február 22. 11–13. pont 543.

³² Censorship of Moving Pictures. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1916. március 1. 627–628.

³³ Additional Regulations under the War Regulations Act, 1914. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1917. január 9. 3–4.

a nyomda és bárki más, aki ebben szándékosan részt vett, a DORA szerinti bűncselekményt követte el. Betiltott időszaki kiadvány esetében a tulajdonos, a kiadó, a nyomda és a szerkesztő is betiltottá vált – ezzel kívánták megelőzni, hogy más cím alatt folytathassák tevékenységüket.³⁴ A cenzúraszabályok tehát lényegesen szigorúbbak voltak Új-Zélandon, mint az Egyesült Királyság területén, mégis kevés nagyobb lap került bíróság elé, mivel a szerkesztőik erős öncenzúrát folytattak a felesleges és gazdaságilag káros szélmalomharc elkerülése érdekében.³⁵

1.3. Az Egyesült Államok sajtórendészeti szabályai az első világháború idején

Az Egyesült Államok, amikor 1917. április 6-án belépett a háborúba, már többéves tapasztalattal rendelkezett a totális háború újfajta kihívásaival szembeni hatékony fellépés eszközeinek használatával kapcsolatban. Jól bizonyítja ezt, hogy a sajtóval szembeni fellépés lehetséges eszközeit már 1914-ben elkezdtek kidolgozni. Ebben részt vett a kongresszus, a kabinet és a haderő vezérkara is. A háború kirobbanása után a hadsereg jelentést készített „The Proper Relationship Between the Army and the Press in War” címmel, amelyben ismertették más országok korlátozó szabályait, és ajánlásokat fogalmaztak meg az Egyesült Államok számára. A jelentés azt is kiemelte, hogy amikor a fegyveres erők igényei elsődlegessé válnak, a sajtó esetleges kritikája nehezíti a hatékony működést. Az összefoglaló törvénytervezetet is tartalmazott, amely lehetővé tette volna az elnök számára a katonai hírek cenzúrájának bevezetését. Hangsúlyozták, hogy ennek hiányában a *martial law* bevezetése lenne szükséges.³⁶

Woodrow Wilson újjaválasztási szlogenje az volt, hogy távol tartja a háborút. A társadalom jelentős része ellenezte a belépést a háborúba, és a német tengeralattjáró-támadások után is úgy vélték, hogy a kormánynak le kellene állítania a támogató tevékenységet. Ezen hangok háttérbe szorítása és a háborús propaganda bevezetése szükséges volt Wilson számára, hogy stabil háterszínre teremtsen a haderőnek.³⁷ A külügyminiszter, a hadügyminiszter és a haditengerészeti miniszter 1917. április 13-án közös levélben kérte az elnököt, hogy állítson fel egy bizottságot, amelynek a feladata a sajtó ellenőrzése, a sajtóügyek felügyelete lenne. Ennek elnökeként civil személyt képzeltek el, tagjai pedig az egyes miniszterek vagy az általuk delegált tisztek lettek volna.³⁸ Másnap az elnök rendeletben felállította a tájékoztatási bizottságot (Committee on Public Information, CPI), amelynek elnöke az újságíró George Creel lett, tagjai a külügyminiszter, a hadügyminiszter és a haditengerészeti miniszter, valójában viszont az általuk delegált tisztek.³⁹

A CPI május 28-án közreadta a „Preliminary Statement to the Press of the United States” című dokumentumot, amely egyfajta krédóként is értelmezhető. A dokumentum hangsúlyozta,

³⁴ Censorship Regulations. *The New Zealand Gazette Extraordinary*, 1918. július 26. 2759–2761.

³⁵ ANDERSON i. m. (22. lj.) 210.

³⁶ Jeffery A. SMITH: *War & Press Freedom: The Problem of Prerogative Power*. Oxford, Oxford University Press, 1999. 131.

³⁷ Geoffrey R. STONE: Freedom of the Press in Time of War. 59 *SMU Law Review* (2006) 1666.

³⁸ Letter to President (Robert Lansing, Newton D. Baker, Josephus Daniels, April 13, 1917). In: *Preliminary Statement to the Press of the United States*. Washington, Government Printing Office, 1917. 19–20.

³⁹ Executive Order (Woodrow Wilson, April 14, 1917). In: Uo., 1917. 19.

hogy a CPI a sajtóval való együttműködést fontos feladatának tekinti, azonban a másik oldalnak is meg kell értenie, hogy új típusú háborúról van szó, amely szükségessé teszi a hírek gyűjtésének és terjesztésének újragondolását, ennek pedig elengedhetetlen eleme a sajtóellenőrzés. A kiadványból kitűnik, hogy az amerikai kormányzat behatóan tanulmányozta az európai sajtóellenőrzést, mielőtt saját rendszerét kialakította volna. Erre utal, hogy a tapasztalatok alapján lehetetlen feladatnak gondolták végérvényesen, előre meghatározni annak szigorú szabályait, hiszen Európában is folyamatos módosításokra volt szükség. Minden állam kiadta a tiltott közlemények listáját, de azt is időről időre megújították. Azt is hangsúlyozták, hogy biztosak abban, hogy nem lesz súrlódásmentes a CPI és a sajtó kapcsolata, egyfelől mert mindkét oldalt eltérő érdekek mozgatják, másfelől pedig azért, mert egyik ilyen szerv sem működik tökéletesen, és ez a CPI-től sem várható el. Az viszont igen, hogy tanulva mások hibáiból, megfelelő megoldásokat találjon. Azt is hozzátették, hogy mindenki a gyakorlatban szerez tapasztalatot a cenzúra működéséről, és az újságoktól elvárják – állítása szerint ezzel követve az európai példát –, hogy sorakozzanak fel a kormány mögött, és segítsék annak tevékenységét.⁴⁰

A dokumentum kiemelte, hogy az Egyesült Államok helyzete eltér az európai szövetségesekétől, amit főként a földrajzi távolság eredményez, és ez egyszerűsíti a cenzúra dolgát, hiszen a francia vagy brit újságok 24 órán belül megismerhetők az ellenség számára, viszont az amerikaiak legalább 10 napig nem. Ez a cenzúra működését is befolyásolta, mivel inkább a tartósan veszélyes hírekre fókuszáltak. A híreket három kategóriába sorolták: 1. olyan kérdések, amelyek nyilvánvalóan nem jelenhettek meg; 2. a kétes megítélésű ügyek, amelyeket a CPI elé kellett terjeszteni, és csak annak engedélye után lehetett közölni; 3. az olyan kérdések, amelyek nem befolyásolták a háború alakulását. Itt példálózó jelleggel utaltak egy-egy témára, a konkrét meghatározást a cenzúrarendeletben adták közre. A dokumentum a politikai cenzúra megfelelő alkalmazását emelte még ki, eszerint az az európai gyakorlat, hogy semmilyen kritikai élű cikk nem jelenhet meg az állami vezetőkről, rést üt a védelmi pajzson, és az ellenséges propagandát eredményesebbé teheti, ezért elvárták a pontos, precíz, valóságnak megfelelő tájékoztatást.⁴¹

A cenzúrarendelet már konkrét tilalmi köröket fogalmazott meg az egyes tárgyak kapcsán. Veszélyes ügyként kezelték minden olyan hírt vagy cikket, amely megzavarja a haditervek végrehajtását, és megkönnyíti az ellenséges kémek munkáját. Három témakörbe csoportosították az ilyen híreket: hadvezetés, haditengerészet és hadsereg. Az első szerint minden olyan hír cenzúrázandó, amely:

- a folyamatban lévő katonai műveletekkel kapcsolatos (kivéve a hivatalos közléseket);
- hivatalos küldöttségek államok területén történő utazásának vasúti vagy hajómenetrendjét, útvonalát taglalja;
- elnök vagy más magas rangú tisztviselő életveszélyes fenyegetését vagy ilyen jellegű cselekményeket közöl;
- titkosrendőri tevékenységgel kapcsolatos;
- a külföldi munkaerő mozgását tartalmazó információ.

⁴⁰ Preliminary Statement to the Press i. m. (38. lj.) 4.

⁴¹ Uo., 5–10.

A haditengerészettel kapcsolatban tiltották:

- az Államok és szövetségei hadihajóinak helyéről, számáról és azonosságáról szóló híreket;
- a tengerészeknek kiadott titkos értesítések vagy a haditengerészet vagy a kereskedelmi miniszter által kiadott, a fényjelzőkre, fényjelző hajókra, bójákra és más navigációs útmutatókra kiadott egyéb bizalmas utasítások közzétételét;
- minden olyan információ megosztását, amely kereskedelmi hajók indulására vagy a bejövő hajók érkezési vagy állomáshelyére vonatkozott;
- tudósítást az Egyesült Államok vagy a szövetségesek által telepített aknákról, aknamezőkről;
- a hadihajókról érkező jelekről, üzenetekről szóló cikkeket;
- a tengeralattjárók által vagy azok ellen végzett műveletek ismertetését;
- a száraz dokkokra és az azokhoz kapcsolódóan végzett munkákra utaló adatok közlését.

A hadsereggel kapcsolatban a tiltott tartalom körébe esett:

- a kanadai csapatok lehetséges vagy tényleges mozgása az USA területén, illetve kikötőbe érkezésük és kihajózásuk;
- a csapatok vonat- vagy hajómozgásával kapcsolatos információ;
- a kisebb különítmények feladataival kapcsolatos adat;
- hadsereg tengeri kikötőben való gyülekezése;
- repülőgépek és tartozékaik, valamint repülő iskolákkal, kísérleti repülőekkel és tartozékaikkal kapcsolatos információ.⁴²

Felhívták a kiadók és a szerkesztők figyelmét arra, hogy ezeket behatóan tanulmányozzák, mert e szabályok megsértése szükségtelen veszteségeket eredményezhet. Ezenfelül a fenti tilalmakat kiegészítették a következőkkel:

- a szövetségesek közötti véleménykülönbségek és a semleges országokkal fennálló nehézségek megvitatása;
- a baráti államokkal kapcsolatos információk védelme körébe tartozó anyagok;
- a lehetséges békével kapcsolatos információk;
- olyan cikkek, amelyek sértők a szövetségesekre vagy a semleges államokra nézve.⁴³

Kiemelték, hogy különös figyelmet kell fordítani a kikötőkkel és a kereskedelmi hajókkal kapcsolatos információkra, ugyanis például egy New York-i lap adatokat közölt a kikötőket védő hálók elhelyezéséről. Az elsüllyesztett vagy megsérült kereskedelmi hajó túlélőinek nyilatkozatai is csak a CPI engedélyével voltak közölhetők, mert veszélyeztethették a legénység életét.⁴⁴

⁴² Regulation for the Periodical Press of the United States During the War. In: Uo., 11–12.

⁴³ Uo., 13.

⁴⁴ Erre példa Charles Fryatt kapitány esete, aki követve Churchill utasításait, amikor egy német tengeralattjáró megtámadta az SS Brussels kereskedelmi hajót, menekülésre kényszerítette azt. A németek 1916. június 23-án elfogták, és hamisan a tengeralattjáró elsüllyesztése miatt a civil kapitányt hadbíróság elé állították – az újságokból is szerzett információk alapján –, halálra ítélték és 1916. július 27-én 19 órakor ki is végezték. Az eset nagy felháborodást váltott ki a szövetséges államok területén. L. Ben CARVER: *Captain Charles Fryatt: Courageous Mariner of the First World War*. Gloucestershire, Amberley, 2016.

A kétes megítélésű ügyek meghatározása exemplifikatív jelleggel történt. Példaként hozták a műszaki találmányok körét, a szenzációkat, a pletykákat, a tengeri vagy a szárazföldi műveletek elbeszélő beszámolóit, viszont azt is rögzítették, hogy e körhöz kimerítő felsorolás nem adható, esetről esetre kell vizsgálatot folytatni. Az újságíróknak minden kétségesnek gondolt cikket láttamoztatni és engedélyeztetni kellett a CPI-vel, ennek hiányában a megjelentetés bűncselekmény megvalósításának minősülhetett. Szintén vizsgálták a reklámokat, mert brit tapasztalat szerint a kémek ezeken keresztül kommunikáltak. A térképek, táblázatok, fényképek és képek is cenzúra tárgyát képezték. A sajtó munkájának könnyítése érdekében a CPI mindennap hivatalos értesítőt adott ki, emellett bizalmas közleményeket is küldött a sajtónak, hogy megismerhessék a kormány szerint különösen veszélyes közléseket.⁴⁵

A kongresszus 1917. június 15-én elfogadta a kémkedésről szóló törvényt (Espionage Act), amely lehetővé tette a tiltott tartalmakat közlőkkel szemben a büntetőjogi fellépést. A törvény szerint aki, amikor az Egyesült Államok háborúban áll, szándékosan hamis jelentést vagy nyilatkozatot tesz vagy közöl azért, hogy azzal az USA haderejének működését megzavarja, elősegítse ellenségeinek sikerét, szándékosan engedelmiséget, hűtlenséget vagy zűrzavart okozzon, illetve akadályozza az USA toborzó, sorozó szolgálatát, bűncselekményt követ el. Ennek büntetése 10 ezer dollár és/vagy legfeljebb 20 év szabadságvesztés volt.⁴⁶ Lehetővé tették a posta, a távírda cenzúrázását is. Albert S. Bursleson postaügyi miniszter felhatalmazást kapott a széles körű ellenőrzésre, de még így is tárgyolta annak értelmezését, és a Legfelső Bíróság meg is erősítette ebben a *Milwaukee Leader* által, a postai jogának megvonása miatt indított ügyben. John H. Clarke bíró kifejtette, hogy az Első Alkotmánykiegészítés nem védi a hamis és szándékosan hűtlenségre felszólító vagy az ellenséget támogató állításokat.⁴⁷

Az első világháborús szabályozás és gyakorlat lépésre kényszerítette a Legfelső Bíróságot, amelynek a szólás- és a sajtószabadság területén korábban nem volt jelentős határozata. A háború éveit alatt tevékenysége még a kormányzatot segítette. A bírósági szervezet aktívan közreműködött a sajtó vélt vagy valós túlkapásainak visszaszorításában. Több elmarasztaló ítélete is született, például a *Missouri Staats-Zeitung* szerkesztőjét elítélték, mert kijelentette, hogy a háború gyilkosság, anélkül hogy praktikus haszna volna, Rose Stokes kommunista vezetőt pedig azért, mert arról írt, hogy a kormány a tőkéséik érdekében lépett be a háborúba. A hadsereg a háborús övezetekből küldött újságírói üzenetek ezreit cenzúrázta,⁴⁸ a posta pedig a küldeményeket tartotta vissza, és mintegy 100 újság kézbesítését blokkolta. Például a *Public* terjesztését azért akadályozta, mert a háborús hitelek ellen érvelt, a *Milwaukee Leadert* pedig amiatt, hogy az USA szövetségeseit már vesztes, a színről lemosott erőknek titulálta.⁴⁹ A *Masses*⁵⁰ kiadványait többször is visszatartotta a posta, sőt a tulajdonosát és a szerkesztőjét perbe fogták és szabadságvesztésre ítélték, az újság pedig év végére megszűnt.⁵¹

⁴⁵ Regulation for the Periodical Press of the United States During the War (42. lj.) 14–16.

⁴⁶ Espionage Act of 1917.

⁴⁷ SMITH i. m. (36. lj.) 132.

⁴⁸ Daniel SMYTH: Avoiding Boodshed? US Journalist and Censorship in Wartime. 32 *War & Society* (2013) 65.

⁴⁹ STONE i. m. (37. lj.) 1666.

⁵⁰ Érdekes, hogy 1915 júliusában e lapban publikálta a CPI vezetője, George Creel, „Rockefeller Law” című cikket, amely erősen háború- és nagytőkeellenes hangnemű volt. George CREEL: Rockefeller Law. 6 *The Masses* (1915) 5–6.

⁵¹ Geoffrey R. STONE: Judge Learned Hand and the Espionage Act of 1917: A Mystery Unraveled. 70 *University of Chicago Law Review* (2003) 357–358.

A hadsereg korlátozta a művelési területekre küldhető haditudósítók számát is. Eredetileg 12 volt engedélyezett, de 40 főnél soha nem engedtek be több tudósítót ebbe a zónába. Nekik 10 ezer dollár értékű hadikötvényt kellett venniük, és aki a szabályokat megszegte, annak kötvényeit jótékonyági célokra ajánlották fel. Az óceánon való átszállításért és egyéb költségekért (szállás, étel) további egy- és háromezer dollár közötti összeget kellett fizetniük. A haditudósítók nem készíthettek fotót, csak különleges esetekben engedélyezték azt számukra, de azok semmiféleképpen nem ábrázolhattak halott amerikai katonát. A tudósításaikban egyes elveknek meg kellett felelniük a szabályozáson túl is, ki kellett például emelniük, hogy az amerikai katona kedvenc itala a limonádé, a front mögött szívesen játszanak együtt a francia gyerekekkel, a sebesültek pedig alig tarthatók vissza, felugranak és folytatni akarják a harcot. A tudósítók kettős cenzúra alatt működtek, hiszen mind az amerikai, mind a francia cenzorok ellenőrizték küldeményeiket. Heywood Broun ezt kijátszva inkább visszautazott New Yorkba, és ott írta meg a tapasztalatait; hasonlóan járt el a United Press tudósítója is, aki az új amerikai gázálarcokról próbált cikket közreadni.⁵²

A cenzúra a filmek és a producerek tevékenysége ellen is irányult. Robert Goldstein *The Spirit of '76* című filmje túl hűen mutatta be a háború borzalmait, így a nőkkel és gyermekekkel szembeni brit erőszakot. A kémkedésről szóló törvény rendelkezéseit felhasználva Goldstein ellen eljárást indítottak, és tíz év szabadságvesztésre ítélték.⁵³

A lázításról szóló törvény (Sedition Act) elfogadásával 1918-ban tovább szigorították a szabályozást. Ebben már minden olyan szóbeli és írott közlést is tiltottak, amely a kormányzatról, a fegyveres erőkről, az amerikai zászlóról hűtlen, profán, trágár vagy sértő hangnemben értekezett, bármilyen nyelven tette is azt.⁵⁴

Az újságok jelentős része követte a szabályokat – ezt a magatartást a cenzúra előírásainak erőszékű betartatása is ösztönözte. James Keeley, a *Chicago Herald* szerkesztője, és Louis Wiley, a *New York Times* üzleti vezetője kifejezetten hangoztatták, hogy a végsőkig támogatják a cenzúra tevékenységét, és azokat teljes szívvel elfogadták. Ezzel ellenkező álláspontot képviselt William R. Hearst – akinek több lap is volt a tulajdonában –: ő azt mondta, hogy inkább bezáratja a szerkesztőségeit, mintsem elviselje a cenzúrát.⁵⁵ A Legfelső Bíróság számára is lehetőséget teremtettek arra, hogy foglalkozzon az Első Alkotmánykiegészítéssel. A Bíróság a háború éveiben következetesen helybenhagyta az ítéleteket, kifejtve, hogy háború idején a sajtószabadság erősen korlátozható.⁵⁶ Egyes ügyekben, így a *Milwaukee Leader*-ben, már ellentétes vélemények is megfogalmazódtak, például Oliver W. Holmes és Louis Brandeis főbírók tollából. Holmes a következő évtizedekben számos fontos ítéletben kezdte el lebontani a Legfelső Bíróságnak a világháborús gyakorlaton nyugvó érvelését, és fontos szerepet játszott az Első Alkotmánykiegészítés alkotmányos tartalmának meghatározásában.⁵⁷

⁵² Paul L. ASWELL: *Wartime Press Censorship by the US Armed Forces a Historical Perspective*. Szakdolgozat. Kansas, 1978. 52–57.

⁵³ STONE i. m. (37. lj.) 1667.

⁵⁴ Sedition Act of 1918.

⁵⁵ SMYTH i. m. (48. lj.) 68.

⁵⁶ STONE i. m. (37. lj.) 1667.

⁵⁷ L. Thomas HEALY: *The Great Dissent: How Oliver Wendell Holmes Changed His Mind and Changed the History of Free Speech in America*. New York, Henry Holt, 2013.

2. A sajtórendészet francia, német és osztrák szabályai az első világháború idején

Ez a fejezet olyan államok kivételes hatalmi sajtórendészeti szabályait mutatja be, amelyek az első különleges jogrendi szabályaik megalkotása során a nagy francia forradalom ostromállapotú szabályát vették mintául. A franciák esetében a 19. században bár követték ezt a hagyományt, de ekkor az már az 1849-es jogalkotáson nyugodott. Nem beszélhetünk szolgai mintakövetésről a német és az osztrák állam esetében sem, hiszen ezek egy sajátos, erősen militáns, nem utolsósorban szükségrendelet-alkotási hatáskörrel rendelkező szabályanyagot dolgoztak ki. A magyar szabályozás ötvözte a német, az osztrák és az angolszász modell egyes megoldásait. Ezek az országok annyiban is eltérnek az angolszász államoktól, hogy területük vagy annak egy része hadszíntérré változott, így ennek hatásaira is reflektálnia kellett a sajtóra vonatkozó szabályozásnak.

2.1. A francia sajtó cenzúrája

A francia hadsereg vezetésében élénken élt még a 1870–1871-es francia–porosz háború emléke. Ennek az emlékezetnek immanens része volt a sajtó háborús tevékenysége, valamint annak vélt vagy valós hatása a háború kimenetelére. Helmuth J. L. Moltke 1870-ben a végsőkig halogatta a következő lépés megtervezését, megfelelő mennyiségű információra várva, amely lehetővé tette számára Patrice de Mac-Mahon marsall legyőzését. 1870. augusztus 25-én este meg is érkeztek az áhított hírek egy sor párizsi újság képében, amelyek hosszasan értekeztek François A. Bazaine tábornagy és seregének Sedanból történő kimentésének tervéről, sőt az augusztus 23-i *Le Temps* kifejtette, hogy Mac-Mahon már Rheimstől északkelet felé vonult. Ezeket felhasználva Moltke mozgásba lendült, és vereséget mért a Mac-Mahon vezette csapatokra, ami döntőnek bizonyult a háború eredménye szempontjából.⁵⁸

A haderő szemszögéből a bizalmatlanságot tovább erősítette az 1881. július 29-én, négy év vita után elfogadott sajtótörvény. Ezzel a francia törvényhozás a korszak egyik legliberálisabb sajtótörvényét alkotta meg, amely hatályon kívül helyezett szinte minden olyan szabályt, amely valamiféle cenzúra lehetőségét engedélyezte.⁵⁹ Kizárólag a külföldi tulajdonban lévő sajtótermékek politikai vagy gazdasági cikkeit kellett benyújtani előzetes vizsgálatra. Kuriózum volt, hogy a nők számára is lehetővé tették a lapalapítást.⁶⁰ A sajtó ilyen mértékű szabadsága ellenérzéseket váltott ki a hadsereg vezetőiből, mert már megtapasztalták, hogy béke idején is abszolút képes a politikai erőter formálására és az információ szinte valós idejű áramoltatásra.

A háború előestéjén, Adolphe Messimy hadügyminiszterrel történő kinevezése után, 1914 júniusában megkezdődött egy háborús sajtóiroda tényleges tervezése. Ez tette lehetővé, hogy már augusztus 2-án gyorsan felállítsák az intézményt (a távirórészletet már július 30-án), és ez-

⁵⁸ Michael HOWARD: *The France-Prussian War: The German Invasion of France, 1870–1871*. London, Routledge, 2005. 152.

⁵⁹ A korábbi cenzúra rendszerét és 19. századi történetét Robert J. GOLDSTEIN: *Fighting French Censorship, 1815–1881*. 71 *The French Review* (1998) 785–796.

⁶⁰ Szabályozást l. *Journal officiel de la République française*, 1881. július 30.

zel kezdetektől biztosított legyen a francia sajtó megfigyelése. Augusztus 3-án a kormány összehívta a médiatulajdonosokat (Union sacrée), és tájékoztatta őket az új irodáról és annak céljáról, vagyis a táviratok és az újságok megfigyeléséről. A jogszabályi alapokat az 1849-es – 1878-ban revízió átessett – ostromállapotú törvény és az augusztus 5-én a törvényhozás által elfogadott háborús sajtószabályokat megállapító törvény jelentették. Az 1849-es törvény lehetővé tette, hogy a haderő korlátozza az alapjogokat, és betiltsa például a közbiztonságot fenyegető kiadványokat.⁶¹ Az augusztus 5-i törvény alapján tilos volt információt közölni:

- a csapatok vagy felszerelések mozgósításáról, szállításáról;
- a csapatok méretéről, a hadtestek, egységek, különítmények összetételéről;
- azon férfiak számáról, akik otthon maradtak vagy hazatértek;
- a sebesültek, elhunytak vagy foglyok számáról;
- az egészségügyi helyzetről;
- a hadsereg, flotta helyéről, mozgásáról;
- általában minden olyanról, amelynek következtében az ellenség előnyt szerez, vagy ami hátrányos hatást gyakorol a hadseregére vagy a lakosságra.⁶²

A német hadsereg gyors előrenyomulása és Párizs elestének veszélye miatt a francia központi kormányzat székhelyét Bordeaux-ba tették át. Ez a cenzúra területén kaotikus viszonyokat és kevert illetékességi szabályokat eredményezett, mivel a párizsi sajtó cenzúrája ebben az időszakban Párizs katonai parancsnokának hatáskörébe tartozott. Szeptember 22-én Alexandre Millerand hadügyminiszter elrendelte, hogy Franciaország prefektusai kövessék nyomon a belpolitikáról szóló cikkeket, ezzel területi szinten a civileket is bevonták a cenzúra folyamatába. Joseph Joffre, a francia hadsereg főparancsnoka, a hadügyminisztériummal is a lehető legkevesebb információt kívánta megosztani.⁶³

A sajtóiroda tehát a hadügyminisztérium és a francia hadsereg-parancsnokság irányítása alatt állt. Vezetője a párizsi katonai parancsnok, Joseph Gallieni volt, ténylegesen viszont Louis-Lucien Klotz másodparancsnok vezette. Szervezete a következő osztályokból állt: a napi sajtó felügyelete (kizárólag napközben); a táviró és sajtóügynökségek felügyelete [folyamatosan (0–24)]; a nem napi sajtó felügyelete (kizárólag napközben) és a párizsi sajtó felügyelete (folyamatosan). Feladata a párizsi cenzúra ellenőrzése és a megyei cenzúrabizottságok felügyelete volt. A hivatalos közléseket a hadsereg-parancsnokság információs részlege adta ki. A sajtóirodának mind a hadsereg-parancsnokság, mind a minisztériumok adhattak utasításokat a tilalmazandó közlésekre vonatkozóan.⁶⁴ A cikkeket megjelenés előtt be kellett nyújtani a sajtóirodához, amely azo-

⁶¹ A francia ostromállapotú törvény 19. századi történetét l. bővebben KELEMEN Roland: A különleges jogrend történeti modelljeinek kialakulása és fejlődése a 20. század második évtizedének végéig. In: FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Székülla és Kharübdisz között. Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2020. 44–49.

⁶² Loi du 5 août 1914 sur les indiscretions de presse en temps de guerre.

⁶³ Charles SORRIE: *Censorship of the Press in France 1917–1918*. London, London School of Economics and Political Science, 2014. 48.

⁶⁴ Ross F. COLLINS: *Newspapers of the French Left in Provence and Bas-Languedoc During the First World War*. Cambridge, University of Cambridge, 1992. 55–60.

kat cenzúrázta, és sokszor csak a megjelenés előtt küldte vissza, így a cikkek egyes részei helyén fehér foltok maradtak. Ez általános jellemzője volt a teljes első világháborús sajtónak. A jog-sértő tartalmakat közlő újságok büntetéséről a hadügyminisztérium sajtóosztálya döntött, amit a katonai közigazgatási szervek hajtottak végre. A büntetés legenyhébb eszköze a figyelmeztetés volt. A minisztériumnak lehetősége volt egyes lapszámok betiltására is, ezzel szinte kizárólag akkor éltek, ha katonai mozgásokat, konkrét koordinátákat tettek közzé a lapban. A háború alatt összesen 92 elkobzás történt, ebből 85-ször 1916–1917-ben, abból is egy kivételével mind a verduni csata idején. A legtöbbit szankcionált lapok baloldaliak voltak (*Le Bonnet Rouge* 15 alkalommal, *Le Radical*, *L'Heure* és *L'Oeuvre* 12-12 alkalommal), kivéve a szélsőjobboldali *Action Française*-t (ezt 5 alkalommal tiltották be). Szigorúbb fellépés lehetőségét teremtette meg az egy hétig vagy határozatlan ideig felfüggesztés lehetősége. Ezzel akkor éltek a hatóságok, ha valamely lapot többször elkobozták, vagy annak tulajdonosának politikai befolyása csekély volt.⁶⁵

A marne-i győzelem (1914. szeptember 9.) után a hadsereg-parancsnokság és a hadügyminisztérium fokozni kezdte a cenzúrát. Szeptember 29-től október 7-ig felfüggesztették Georges Clemenceau *L'Homme libre*-jét, mert az bírálta Louis Malvy belügyminisztert. Az augusztus 5-i törvény tilalmi listáját 1914. december 16-án kibővítették a diplomáciai kérdésekkel és a tábornokokkal készített interjúkkal. A sajtóiroda szervezettebbé vált a kormány párizsi visszatéréseivel, de még mindig nem volt egységes. A sajtó korábbi nagy mozgásteret azonban jelentősen szűkült, és egyre inkább megfigyelhető volt az öncenzúra „Anastasié ollójától” tartva.⁶⁶

A hadügyminisztérium 1915 januárjában szerezte vissza a felügyeletet a sajtóiroda felett, ami segített egységesíteni a francia cenzúrapolitikát. Mivel a kormány keze már elérte a sajtócenzúrát, Millerand a polgári közigazgatás részvételét csökkentve megszüntette a prefektusok közvetlen hatását a cenzúrára, és helyi civileket nevezett ki a cenzurabizottságokba (újságírókat, ügyvédeket, tanárokat). Viszont ha a civil és a katonai cenzorok között nézeteltérés alakult ki, akkor az utóbbiak szava döntött. A sajtóiroda 1915. február és szeptember között az egységesebb fellépés érdekében megsokszorozta a cenzurabizottságoknak küldött utasításokat – a tiltott anyagok listája óriásira duzzadt. Azonban a területi sajtóbizottságok szabályértelmezése továbbra is önkényes maradt, még annak ellenére is, hogy egyes ügyekben a végső szót a párizsi iroda mondta ki. Ennek oka, hogy a hadügyminisztérium és a regionális katonai parancsnokok között nem alakult ki egyetértés a helyzet kezeléséről, és a területi bizottságok zavaros és ellentmondásos utasításokat kaptak.⁶⁷

Az 1916-os év jelentős változásokat eredményezett, amelynek alapjául két jelentős csata szolgált, a verduni (február 21. – december 18.) és a somme-i (július 1. – november 18.). Úgy gondolták, hogy a háború megnyeréséhez fokozni kell a háborús propagandát, így év elején fel-

⁶⁵ SORRIE i. m. (63. lj.) 48–49.

⁶⁶ Anastasié, vagy más néven Madame Anastasié, a francia cenzúrarend gúnyneve. Anastasié-t öreg morcos nőként ábrázolták egy nagy ollóval. L. Bernhard RAGNER: The Talk of Paris „Anastasié”: Censorship is Considered Fair Game for the Gibes of the Controlled Press. *The New York Times Magazine*, 1940. február 25. 98.; Robert J. GOLDSTEIN: Censorship of Caricature and the Theater in Nineteenth-Century France: An Overview. In: Laurent MARTIN (szerk.): *Les Censures Dans le Monde*. Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2016. 31–46.

⁶⁷ SORRIE i. m. (63. lj.) 54–59.

állították a Maison de la presse ügynökséget, amely a külföldre irányuló francia propagandát irányította. Váltást eszközöltek a haditudósítók szervezetében is, mivel 1916-ig a katonai tudósítók a hadsereg tisztjei voltak, akik egyéb tevékenységük mellett látták el ezt a feladatot is, így az idő előrehaladtával kevesebb információ jutott el a sajtóirodához és a sajtóhoz. Ennek csúcspontja a douaumont-i erőd elfoglalása volt, amikor az alultájékoztatók már zavart okozott a társadalomban is. Aristide Briand miniszterelnök utasítására teljes munkaidős tudósítókat kezdtek alkalmazni, akik a fennmaradó időben propagandacélokat is meg tudtak valósítani. A két jelentős csata tovább erősítette a cenzúrát is, így az újságíróknak a hivatalos cenzúrapolitikától való eltérésre adott mozgástere gyakorlatilag megszűnt. A sajtóiroda új vezetője, Jules Gautier, vasököllel irányított. Verdun alatt a cenzúra már annyira általánossá vált, hogy míg az első időszakban még magyarázatot mellékeltek a döntéshez a sajtóiroda, később már csak annyit írt: „semmi Verdun” vagy „Verdun”. A tilalmi kör is bővült: kémek és sérült katonák kivégzéséről, méreggázok francia alkalmazásáról vagy a lövészárkokban tapasztalható viszonyokról nem jelenthetett meg információ.⁶⁸

Egyre jelentősebb problémát jelentett a pacifista propaganda terjedése. A hadsereg sürgette a gyülekezések korlátozását, a sajtóiroda erőteljesebb fellépését. Robert Nivelles – a francia haderő Joffre-ot váltó parancsnoka – elkezdte korlátozni egyes újságok forgalmát. Ennek ellenére 1917 májusában Párizsban sztrájk robbant ki. A sajtóiroda május 16-tól próbálta megakadályozni az erről szóló közléseket, azonban ennek ellenére is több újság hasábjain beszámolókat jelentek meg az eseményekről. Május 31-én a sajtóiroda tilalom alá vette a sztrájkokról szóló híreket, emellett jogellenessé tették, ha az újságok hasábjaiakon bármilyen módon utaltak a közlésbe beavatkozó cenzúrára. Ezzel párhuzamosan a hadsereg soraiban is lázadás tört ki az elhúzó háború és a sikertelen műveletek miatt, és nem utolsósorban azért, mert a katonák azt látták a lapokban, hogy miközben ők a fronton harcolnak, a feleségeikre a sztrájk miatt Párizsban lövettek. A lázadás csúcán ez körülbelül 30 ezer katonát érintett, közülük 3427 katonát ítélték el, 554-et halálra, de végül csak 55-öt végeztek ki. A hadsereg új parancsnoka, Henri P. Pétain véleménye szerint ezt a helyzetet a sajtó idézte elő a sztrájk- és békepárti tudósításaival. Így amikor a Briand-kabinet válsága után a kormányt alakító Paul Painlevé felszámolta a teljes civil cenzúrát, és azt teljes egészében katonáivá tette, Pétain visszaállította a hadsereg-parancsnokság központi szerepét a cenzúrában, és annak legfontosabb alakja lett.⁶⁹

Az utolsó jelentősebb változást Clemenceau 1917. november 16-i kinevezése jelentette. A sajtóiroda felügyeletével Georges Mandel bízta meg,⁷⁰ aki korlátozás nélküli felhatalmazást kapott a sajtóügyekben. Clemenceau – ígéretének megfelelően – látszatra a politikai kritikának nagyobb teret engedett, de folytatta a pacifista tartalmak üldözését, a sztrájkokkal kapcsolatos közlések közül előbb a hadsereg moráljára, operativitására károsakat tilalmazta, később ezt minden sztrájkra kiterjesztette. Behívta raporra a sajtóiroda vezetőjét – elsőként a háború alatt –, és világossá tette számára, hogy a sajtó tényleges irányítása az ő irodájából történik, a sajtóiroda csak eszköz ebben. Fenntartotta azt a gyakorlatot, hogy a jobboldal politikai cikkeit engedték, viszont a baloldali lapokat cenzúrázták, sőt a nem megfelelő anyagokért az újságírókat tették

⁶⁸ COLLINS i. m. (64. l.) 196–201.; SORRIE i. m. (63. l.) 60–63.

⁶⁹ SORRIE i. m. (63. l.) 82., 141–152.

⁷⁰ L. John M. SHERWOOD: *Georges Mandel and the Third Republic*. Stanford, Stanford University Press, 1970.

felelőssé, és bíróság elé állították őket. Clemenceau már nem félt az ilyen eszközök alkalmazásától, a jobboldali sajtót is felhasználta a baloldali ellen. Mandel pedig utasításba adta a cenzoroknak: ne habozzanak, ha kell szavakat, mondatokat, bekezdéseket vagy egész cikkeket töröljenek, még ha ez az egyes cenzúraszabályok túlzott végrehajtását is jelentette. A háború utolsó időszakában a cenzúra fő feladata a pacifizmus, a rossz és a hamis hírek szűrése volt, valamint a túlzások visszaszorítása. Az 1918. őszi fegyverszüneti megállapodások ellenére a cenzúra rendszerét egészen 1919. október 12-ig fenntartották.⁷¹

2.2. A Német Birodalom sajtórendészete

1914. július 31-én II. Vilmos hadiállapotot hirdetett, ami lehetővé tette a sajátos német ostromállapot kihirdetését. Ez annyiban volt több és más, mint a francia, hogy itt a végrehajtó hatalmat a lehető legteljesebben katonai kézbe helyezték, és lehetőség volt szükségrendelet megalkotására. A cenzúra jogi alapját tehát az ostromállapotról szóló törvény és a sajtótörvény 15. §-a jelentette. Ez utóbbi felhatalmazta a kancellárt, hogy a háború idején betiltsa a katonai csapatok mozgásáról szóló híreket.⁷²

A Birodalom összes szerkesztőségébe augusztus elején titkos memorandumot küldtek, amelyben felhívták a figyelmet arra, hogy a katonai információk közlése tilos, és erről megfelelő tájékoztatást nyújt a hadsereg-parancsnokság.⁷³ A tájékoztatást egy 26 pontból álló tilalmi lista jelentette, ami a hadsereggel kapcsolatos információk széles skáláját ölelte fel. Nem lehetett írni többek között:

- a mozgósításról;
- a tartalékok és a Landwehr toborzásáról;
- a hajók előkészítéséről;
- a határ-, a part- és a szigetvédelem kiépítéséről;
- a határmentén létrehozott új folyóiratokról;
- fegyverek, lőszer, aknák szállításáról;
- csapatok helyőrségeken való áthaladásáról;
- a határmentére érkező csapatokról, azok erejéről;
- azon határszakaszokról, ahol nincsenek csapatok;
- a vasúti közlekedésben bekövetkező zavarokról, balesetekről, vasúti hidak használhatatlanságáról;
- erődök, erődítmények építéséről, javításáról;
- a haditengerészet hajóinak mozgásáról, a kikötők védelméről.⁷⁴

⁷¹ SORRIE i. m. (63. lj.) 82., 198–201., 260–261.

⁷² KELEMEN i. m. (61. lj.) 61–72.

⁷³ David WELCH: *Germany and Propaganda in World War I: Pacifism, Mobilization and Total War*. London, I. B. Tauris, 2014. 33.

⁷⁴ Jürgen WILKE: *Presseanweisungen im zwanzigsten Jahrhundert. Erster Weltkrieg – Drittes Reich – DDR*. Köln, Böhlau, 2007. 17.

E tilalmi pontok javarészt a többi állam esetében is megfigyelhető tilalmi körök voltak, emellett viszont a német szabályanyagban hangsúlyosabban megjelent az ország védelmére irányuló intézkedések biztosítása, titokban tartása. A háború alatt közel 2000 utasítást adtak ki. Állandó figyelemmel kísérték a reklámokat, mert úgy vélték, hogy a kémek ezekkel kommunikálnak – a berlini sajtóosztály napi 6-8 ezer hirdetést ellenőrzött. De tilos volt az időjárásról való közlés is, hiszen az befolyásolta a hadműveletek végrehajthatóságát. Egyre több és több területre ért el a cenzúra keze. A tilalmakat folyamatosan frissítve, betűrendbe szedve többször közreadták a háború során. Ezek terjedelme lényegesen nagyobb volt, mint a többi ország ilyen típusú iránymutatásaié,⁷⁵ ami nehezítette az egységes és hatékony működést.

A német cenzúraszervezet egészen bonyolult volt. Mind a hadsereg-főparancsnokságnak, mind a haditengerészet admirálisának volt saját sajtóosztálya. Ez utóbbi másodlagos szerv volt, kizárólag a haditengerészetet érintő ügyekben és a tengeralattjáró-háború sajtóban való közlésének figyelése és koordinálása volt a funkciója. A jelentősebb feladatokat a katonai hírszerző szolgálat III. b osztálya látta el, először Walter Nicolai őrnagy irányításával, majd a mozgósítást követően Karl Brose kezei alatt. A háború kitörésével a Birodalmat 24 katonai körzetre osztották, parancsnokaik gyakorolták a területen a végrehajtó hatalmat, egyedül a császárnak voltak felelősek. Nevében eljárva jogot kaptak a szólásszabadság felfüggesztésére. Ezek a katonai parancsnokok saját sajtó- és cenzúraosztályokat hoztak létre, amelyeknek a központi szint (ekkor III. b osztály) utasítást nem, csak iránymutatást adhatott. Döntéseiket a helyi rendőri erők hajtották végre.

Sajátos volt a berlini központtal működő Oberkommando in den Marken (OKM) sajtóosztályának státusza. Nagyobb létszámmal üzemelt (5 százados, 6 főhadnagy és 15 hadnagy, valamint a gépirók és az asszisztensek), mint a többi sajtóosztály. A háború első időszakában cenzúratevékenysége jelentős volt, felmerült, hogy nemzeti hatósággá emelik. Az OKM által cenzúrázott sajtócikk vagy a Reichstagtól származó, az OKM által ellenőrzött információ akár másolt, akár eredeti formában mentesült a területi cenzúra alól. Az OKM sajtóosztályának első vezetője Eugen Henninger rendőrigazgató volt, aki a háború előtt a berlini főkapitányság politikai osztályát vezette. Utóda Wilhelm Vietsch százados, őt pedig 1918. június 15-én Max Beer százados váltotta.⁷⁶ A cenzúra kiterjedt magára a tájékoztatásra is: augusztus 8-án átvették Németország legfontosabb hírügynöksége, a Wolff Telegraph Bureau felett az irányítást. Mivel a kiadott tájékoztatásokat cenzúrázták, amit ez közölt, az már újabb ellenőrzés nélkül is közzétehető volt.⁷⁷

1914 őszére világossá vált a központilag ellenőrzött cenzúrahatalom hiánya. A kerületi szervek által végzett cenzúra esetleges és szabályozatlan volt, a cenzorok pedig tapasztalatlanok voltak. A sajtó panaszkodott az egyenlőtlen bánásmód miatt, a hadsereg főparancsnoksága pedig azt észlelte, hogy a kitűzött célok sem érhetőek el ebben a rendszerben. Ezért 1914. október 19-én felállították az Oberzensurstellét (OZ), vezetője a háború végéig Alfred Olberg őrnagy

⁷⁵ *Zensurbuch für die Deutsche Presse – Herausgegeben von der Oberzensurstelle des Kriegspresseamts im März 1917*. Berlin, Gebrücker in der Reichsdruckerei, 1917.

⁷⁶ Florian ALTENHÖNER: *Kommunikation und Kontrolle. Gerüchte und städtische Öffentlichkeiten in Berlin und London 1914/1918*. München, Oldenbourg, 2008. 53., 57–58.

⁷⁷ WELCH i. m. (73. lj.) 34.

volt. Állandó bizottsággal működött, amelyben képviseltette magát a vezérkar, a hadügyminisztérium, az admirális vezérkara és sajtóosztálya. Feladata a javaslatok és a szakértői vélemény-csere összehangolása, valamint a cenzúra végrehajtására vonatkozó iránymutatás kidolgozása volt. Az OZ csak a katonai cenzúrairodákkal foglalkozott, a sajtóval nem kommunikált. Tevékenységei a következők voltak: *a)* általános iránymutatások kidolgozása a végrehajtással megbízott hatóságok részére; *b)* szakértői vélemények cenzúrakérdésekben (hatóságok esetében közvetlenül, a sajtóban az illetékes cenzúrahatóságon keresztül); *c)* a cenzúrával és táviratmegfigyeléssel foglalkozó hatóságok kétségeinek tisztázása; *d)* utasítások továbbítása a cenzúrahatóságoknak, sürgős esetben közvetlenül a sajtónak.

Ez utóbbiak csak a hadsereg vezérkara helyettesének jóváhagyása után váltak kötelezővé, de a cenzúrintézkedések meghozatala a helyi katonai parancsnokok kizárólagos felelőssége maradt. Az alárendelt cenzúraosztályok a sürgős esetek kivételével nem voltak jogosultak tiltásokat, figyelmeztetéseket kiadni, az a katonai parancsnokoknak közvetlenül alárendelt hatóságok jogosultsága volt. Azonban ezek az intézkedések sem oldották meg a cenzúra problémáit, ezért a császár 1915. augusztus 4-én utasította a hadügyminisztériumot, hogy hozzon létre egy központi sajtószervet, továbbá felhívta a katonai parancsnokokat, hogy jobban ragaszkodjanak az OZ ajánlásaihoz.⁷⁸ A császári parancsnak megfelelően 1915. október 14-én felállították a Schaffung des Kriegspresseamtes-t (KPA), amelynek vezetője 1917 augusztusáig Paul Sotten őrnagy lett. A szerv célja a sajtó szélesebb körű befolyásolása volt, azonban nem tudta garantálni a cenzúrapolitika egységességét, hiszen pusztán tanácsadó hatáskörei voltak.⁷⁹

A német sajtókorlátozás eszközei az eddig bemutatottakhoz képest szélesebb fellépési és figyelmeztetési lehetőségeket rejtettek. A legenyhébb módzatok német területeken is a telefonos megrovás vagy az írásos figyelmeztetés voltak – az OKM 1916 februárjában 1006 ilyen figyelmeztetést adott ki, főként az élelmiszerhelyzet kapcsán és a fegyverszüneti tilalmak megszegése miatt. Más országoktól eltérően lehetősége volt a hatóságoknak arra is, hogy az újságírókat ideiglenesen vagy határozatlan időre eltiltsák a tevékenységüktől. Ezt a büntetést kapta például Theodor Wolff, a liberális *Berliner Tageblatt* szerkesztője, és Maximilian Harden, a *Zukunft* kiadója. Az újságírók vagy szerkesztők elleni személyes szankciónak számított még a katonai szolgálat alóli felmentés visszavonása, ahogy az 1918-ban Erich Kuttner, a *Vorwärts* szerkesztője esetében történt. Lehetősége volt a hatóságoknak a lapok ideiglenes és végleges betiltására is. A vezérkari főnök helyettese 1915 márciusában a katonai parancsnokokhoz fordult, és kérte az ilyen intézkedések mellőzését; ennek ellenére a cenzúrabizottságok gyakorlata nem változott, így 1917 novemberében elrendelte, hogy csak korlátozott ideig, maximum néhány napig tarthatott a betiltás.⁸⁰

Az első világháborús katonai cenzúra dekoncentrált jellege okán alkalmatlan volt arra, hogy összehangolt sajtópolitikát folytasson a Német Birodalom. A kerületi katonai parancsnokok diszkrecionális jogkörébe helyezett cenzúra azok egyéni habitusát tükrözte, így annak nem alakult ki egységes elvi rendszere. Nem segítette ezt az OZ és a KPA javarészt tanácsadó jellegű hatásköre, valamint a közel – néhol több mint – százoldalas cenzúra-iránymutatás sem. A német háborús sajtócenzúra-gépezet a Birodalommal együtt omlott össze 1918 végén.

⁷⁸ ALTENHÖNER i. m. (76. lj.) 54–56.

⁷⁹ WELCH i. m. (73. lj.) 42.

⁸⁰ ALTENHÖNER i. m. (76. lj.) 75–76.

2.3. Ciszlajtánia kivételes sajtórendészete

Az osztrákok már évekkel a háború kitörése előtt megalkották a cenzúra szabályait, és annak szervezeti megoldásait is megtervezték. E rendszerben is – a némethez hasonlóan – túlsúlyban voltak a katonai szereplők, lényegében a háború első időszakában ők határozták meg a cenzúra egészét. A felállított hadfelügyeleti hivatal egyik legfontosabb feladata a sajtócenzúra volt – az osztrák hadvezetés is tartott attól, hogy a nem ellenőrzött sajtó jelentős károkat okozhat a hadvezetésben.⁸¹ Már 1914. július 25-én, az első kivételes rendelkezések közreadásával elrendelték az általános cenzúrát az osztrák korona alá tartozó területeken: a napilapokat a megjelenés előtt legalább három órával, a többi időszakos és nem időszakos sajtóterméket a megjelenés előtt nyolc nappal kellett bemutatni a cenzúráhatóságnak.

A polgári cenzúráhatóságokat a katonaiak alá rendelték. Eddig a pontig a sajtótörvény szerint az ügyészségek voltak felelősek a sajtóért, ezt követően a hadfelügyeleti hivatal és a katonaság. A szabályozás két részre különült: az egyes külföldi lapok betiltására, valamint a hazai sajtóval szembeni cenzúrára. A hadfelügyeleti hivatalon belül felállították a katonai cenzúracsoportot, amelynek tisztjei voltak felelősek a katonai, katonai-politikai hírek és cikkek előzetes cenzúrájáért. Már ekkor kialakították a hírek objektív és szubjektív rendszerét, vagyis általánosságban – az objektív rendszerben – meghatározták, hogy milyen típusú hírek sértenek hadi érdeket, és ezen belül egyes hírtípusok tilalmával (szubjektíven) konkretizálták azt. Például általános tilalom volt, hogy nem közölhető olyan hír, amely a társadalom hangulatát negatívan befolyásolja, a konkrét hírek pedig ebben a körben például a fűtési időszakban keletkező szénhiányról szóló közlések lettek. A cenzúracsoport részei a katonai, a politikai, valamint a levél- és távirat-ellenőrző osztályok voltak. A politikai osztályra a közös külügy- és hadügyminisztériumon túl az osztrák belügy-, az igazságügy- és a pénzügyminisztérium delegált képviselőket. A politikai cenzúrát az igazságügy-minisztérium tisztviselői végezték, folyamatos napi működéssel. Emellett felügyelték az ügyészség sajtóhatóságait, és utasításokat adtak ki a nem katonai tartalmakra.⁸²

A vidéki sajtót továbbra is az ügyészségek cenzúrázták első fokon. Melléjük katonatiszteket rendeltek, hivatalosan a tevékenységük támogatására. Szintén a cenzúracsoport feladata volt a sajtó tájékoztatásának megszervezése. Háborúval kapcsolatos híreket csak a hadsereg-főparancsnokság mellett felállított sajtó-főhadiszállásnak vagy a hadügyminisztérium sajtóosztályának hivatalos közléseként, illetve az általuk írásban rávezetett jóváhagyással lehetett közzétenni, de előtte még szükséges volt bemutatni a hadfelügyeleti hivatalnak is az engedélyt. Egyes engedélyek csak a kérelmező lapokra vonatkoztak. Szintén engedték a hivatalos lap (*Wiener Zeitung*) és a regionális hivatalos lapok anyagainak átvételét.⁸³ A külügyminisztériumnak és az

⁸¹ Petronilla EHRENPREIS: *Kriegs- und Friedensziele im Diskurs. Regierung und deutschsprachige Öffentlichkeit Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs*. Innsbruck–Bécs, Studien, 2005. 68–70.

⁸² Tamara SCHEER: *Die Ringstraßenfront Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges*. Bécs, Heeresgeschichtliches Museum, 2010. 121–122.; 124.

⁸³ Uo., 123.

ausztriai miniszterelnökségnek szintén saját sajtóirodája volt, ezek aktív propagandatevékenységet végeztek, főként a hazai sajtó tekintetében, az előbbi pedig közreműködött a katonai cenzúra visszaszorításában.⁸⁴

Szintén fontos szereplője volt a tájékoztatásnak, propagandának és a cenzúrának a Maximilian von Hoen vezetésével 1914. július 28-án felállított sajtó-főhadiszállás, amely a hadsereg-parancsnokságnak volt alárendelve. A háború alatt ez többször változtatta központját, így állomásozott többek között Duklában, két időszakban is Zsolnán, Nagybiccsében és Badenben. Ennek egyik oka fő oka az volt, hogy a haditudósítókat távol akarták tartani a hadszíntértől, ezzel is jobban felügyelve a tőlük származó információkat. A haditudósítók feladata volt, hogy a hadseregről szóló cikkeket „fogyaszthatóbb” formába öntsék. Ezeket a hadsereg vezetői minden esetben láttamozták.

A szervezete először parancsnokságra, szárnysegédi hivatalra, haditudósítókra és téparancsnokságra oszlott – e két utolsó 1914 novemberében más helyre került, azonban továbbra is a többivel egységes szellemben működött. Feladata a bel- és a külföldi sajtó pozitív befolyásolása volt, főként a félhivatalos jelentések és az elkészített támogatott anyagok révén. E szerv volt a legfelső cenzúrahatalóság, amely e tevékenységét a bécsi hadfelügyeleti hivatalon és a budapesti Hadfelügyeleti Bizottságon keresztül gyakorolta. Von Hoen 1917. március 15-én lemondott a sajtó-főhadiszállás irányításáról, helyébe Wilhelm Eisner-Bubna ezredes lépett. Tevékenysége 1917-re kibővült, számos osztálya jött létre, ezek egyike volt a saját cenzúracsoportja. Ez a hadseregnél tartózkodó haditudósítók nem kielégítően cenzúrázott cikkeit és táviratait vette górcső alá, valamint kapcsolattartója volt a hadfelügyeleti hivatalnak és Bizottságnak, továbbá a magyar és az osztrák távirati irodának is.⁸⁵

A háború kezdetén megjelenő hazafias érzület és az ezzel társuló öncenzúra a katonai cenzorok és hatóságok tevékenysége miatt már 1914 őszén komoly súrlódásokhoz vezettek. Több szociáldemokrata újságot, valamint közel 46 cseh nyelvű lapot tiltottak be a háború első hónapjaiban. A gyakorlat folytatódott az olasz hadba lépéssel: ekkor az összes olasz nyelvű lap működését betiltották, kivéve a *Risveglio Austriaco* (Osztrák Ébredés) című újságot.⁸⁶ A nyers fellépés mellett a katonai cenzorok tapasztalatlansága, főként a sajtóval való kapcsolattartás terén, valamint a katonai és a politikai üzenetek elhatárolásának nehézségei okoztak problémákat. Ez utóbbiak konfliktusokat eredményeztek a két osztály között is: nem volt világos, hogy ki mit engedélyezhet. Nehezítette a helyzetet, hogy a hadfelügyeleti hivatal, a sajtó-főhadiszállás és a katonai parancsnokság együttműködése sem volt zökkenőmentes.

A helyzet odáig fajult, hogy a bécsi újságok képviselői a külügyminiszterhez fordultak támogatásért, mivel szerintük a cenzúra tevékenysége nem korlátozódott a katonai jellegű közlésekre; egyenlőtlen gyakorlatot folytatott, ugyanis az egyik újságnak tiltották, a másiknak aznap engedték ugyanazon hír közlését. Emellett a cenzúra folyamata lassú és nehézkes volt, ami annak volt köszönhető, hogy mind az ügyészségnek, mind a hadfelügyeleti hivatalnak be kellett mutatni a cikkeket, és mindkettő engedélyére szükség volt. Gyakran röviddel a megjelenés előtt

⁸⁴ EHRENPREIS i. m. (81. lj.) 97–102.

⁸⁵ BALLA Tibor: Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Had-történelmi Közlemények*, 2005/1–2., 141–151.

⁸⁶ Mark CORNWALL: News, Rumour and the Control of Information in Austria-Hungary, 1914–1918. *77 History* (1992) 55.

kellert változtatni a cikk tartalmán, így Ausztriában már a korai időszakban megjelentek az újságok hasábjain a fehér foltok. Az újságírók hangsúlyozták, hogy ez – ekkor még – sem a Német Birodalom sajtója, sem a magyar sajtó esetében nem volt megfigyelhető. A helyzet orvoslására 1914. október 9-én a külügyminisztériumban találkozót szerveztek, amelynek eredményeképpen megszűnt a kettős cenzúra. A kritika másik része a kapcsolat hiánya volt, mert kezdetben csak megkeresésekre és a szubjektív tilalmak közlésére szorítkozott a hivatal. A katonai cenzúracsoport Rudolf Schimek-Russwurm irányításával 1915. december 16. után napi rendszerességgel szervezett (17:30–18:30 között) sajtótájékoztatókat. A sajtótájékoztatók három részből álltak: az utasításokból, hogy a sajtónak miként kell kezelnie az aktuális kérdéseket; ezt követte a polgári vagy katonai hatóságok szaktisztjeinek előadásai; majd pedig a kérdések.⁸⁷

A katonai cenzúra csak Ferenc József halála után, Károly trónra lépésével engedett szigorából, ekkor is a törvényhozás hosszú idő utáni összehívása miatt, tartva az éles cenzúrakritikáktól. A hadfelügyeleti hivatal 1917. április 25-én irányelvet küldött körbe, amely szerint lazítani kellett a politikai cenzúraszabályokon. A belügyminisztérium 1917. október 12-én rendelettel változtatta meg a politikai cenzúra működését: kizárólag büntető törvénybe ütköző cselekmények esetén engedte a politikai cenzúrákat. Ezzel az intézkedéssel a fehér foltok eltűntek az újságok hasábjairól. A sajtó erősödését az is lehetővé tette, hogy az állami támogatásnak köszönhetően nem lépett fel rotációs papír-hiány. Az osztrák sajtócenzúra lényegében szétesett 1918-ban, az újságok egyre kevésbé követték a cenzúraszervek utasításait. Az 1917-es lazítások következménye volt a nacionalista hangok és mozgalmak megerősödése is.⁸⁸

3. Sajtórendészet a Magyar Királyság területén – az ún. háromórás cenzúra és az objektív és szubjektív sajtótilalmak rendszere

A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény cikk (a továbbiakban: HKtv.) az alapjogok széles körének korlátozását tette lehetővé a háború közvetlen veszélye vagy háború esetére. Az érintett alapjogok sorából nem maradhatott ki a sajtószabadság sem. A HKtv. 11. § 1. bekezdése tette lehetővé annak elrendelését, hogy az időszaki sajtótermékeket előzetes, ún. háromórás cenzúra alá helyezték. Az első világháború idején azonban ezt a kormány általánosságban, országos hatállyal nem rendelte el, csak meghatározott lapok tekintetében. A sajtó befolyásolásának, korlátozásának másfajta – enyhébbnek vélt – eszközt dolgozták ki, az ún. objektív és szubjektív sajtótilalmak rendszerével.

A HKtv. 11. § 1. bekezdése szerint:

„a ministerium elrendelheti, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvádolóhoz benyújtandó sajtórendészeti kötelempéldányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatalóságnak kézbesíteni és hogy a szétküldés, a mennyiben a kir. ügyészség vagy a rendőrhatalóság korábban meg nem engedik, időszakilapoknál csak sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékekénél a kézbesítés napjától számított egyhét óra múlva veheti kezdetét.”

⁸⁷ SCHEER i. m. (82. lj.) 128.

⁸⁸ Uo., 140–142.

Emellett a 2. bekezdés úgy rendelkezett, hogy „ha az első bekezdés értelmében kijelölt kir. ügyészség vagy rendőrhatalóság arról győződik meg, hogy valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtetnék el, a mely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja”.⁸⁹ Ezek a rendelkezések jelentették az alapját a világháborús sajtórendészeti szabályoknak.

A HKtv.-ben foglalt fenti rendelkezések nyomán kiadott rendeletek hatáskört biztosítottak a sajtótermékek ellenőrzésére, továbbá meghatározták az ellenőrzés szabályait. A kormány az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről szóló 5.483/1914. számú rendeletében felhatalmazást adott az igazságügy-miniszternek, hogy a belügyminiszterrel és a kereskedelmi miniszterrel egyetértve az erre okot szolgáltató időszaki lapoknak és az időszaki lapok közé nem tartozó minden más sajtóterméknek az ellenőrzését rendelettel szabályozza.⁹⁰ A rendelet preambuluma visszautalt a felhatalmazást adó jogszabályra, és ismételten kijelentette, hogy ellenőrzési szabályok csak és kizárólag az erre okot szolgáltató (külön megjelölendő) sajtótermékekre vonatkoznak.⁹¹ Az ellenőrzésre kijelölt szervek a királyi törvényszékek mellett működő királyi ügyészségek voltak. Illetékességük alá azok a sajtótermékek tartoztak, amelyeket az általános illetékességi területen állítottak elő.⁹²

Az előzetes ellenőrzésre rendelt sajtótermék sajtórendészeti kötelespéldányát a királyi ügyészség vezetőjének vagy az általa megbízott ügyészségi tagnak, ügyészségi megbízottnak, rendőrhatalósági tagnak vagy a határrendőrség területén ezzel megbízott határrendőrségi tagnak a kezéhez kellett kézbesítőkönyvvel megküldeni. A szétküldés jogszerű megkezdésének kezdete – ha az ellenőrzéssel megbízott hatósági tag korábban ezt nem engedte meg – a sajtórendészeti kötelespéldány kézbesítésétől számított 3 óra, más sajtóterméknél egy hetet követően volt lehetséges. A postahivataloknak, vasúti és hajózási vállalatoknak a sajtótermék felvételét meg kellett tagadni, amíg a hatósági tag engedélyét vagy a kézbesítőkönyv révén a fentebb meghatározott idő elteltét nem igazolták.⁹³ A hatósági tag, amennyiben vizsgálatának eredményeként megállapította, hogy a sajtótermékkel olyan bűncselekményt valósítottak meg, amely a hadviselés esetleges érdekeit veszélyeztette, a sajtótermék szétküldését meg kellett, hogy tiltsa. A tilalom kimondása mellett erről azonnal tájékoztatnia kellett a szétküldésben közreműködő szerveket.

A katonai intézkedéseket csak akkor közölhették, ha a hír a miniszterelnökség sajtóosztályától, a horvát–szlávón–dalmát országos elnökségtől, a hivatalos lapok útján, valamint a honvédelmi minisztériumtól, a sajtó-főhadiszállástól vagy a közös hadügyminisztérium sajtóosztályától származott. A tilalmak körét 1914. augusztus 3-án kiterjesztették a német birodalmi hadsereggel kapcsolatos közlésekre is,⁹⁴ októberben pedig azzal, hogy aki a hadviseléssel kapcsol-

⁸⁹ A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912. LXIII. törvény. 11. §.

⁹⁰ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.483/M. E. számú rendelete az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről. MRT, 1914. 1430.

⁹¹ A m. kir. igazságügyminiszternek, a m. kir. belügyi- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve kiadott, 12.001. M. E. számú rendelete, az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzésének szabályozásáról (továbbiakban: Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet). MRT, 1914. 1973–1976., 1. §.

⁹² Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet, 2. §.

⁹³ Uo., 3–4. §-ok.

⁹⁴ A m. kir. ministeriumnak 5.081/M. E. számú rendelete a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról szóló 5.482/M. E. számú rendelete hatályának kiterjesztéséről, MRT. 1914. 1463.

latban vészírt koholt, terjesztett, vagy valakinek a halálát, sebesülését, hadifogságba esését híresztelte anélkül, hogy kétséget kizárólag arról meggyőződött volna, továbbá egyéb olyan hírt koholt vagy terjesztett, amely a lakosság körében félelmet keltett, kihágást követett el.⁹⁵ Az ilyet tartalmazó sajtótermék lappéldányának terjesztését az ellenőrző hatóság eltiltotta, továbbá abban az esetben, ha szükségesnek vélte, az időszakos lap esetleges betiltása végett az igazságügy- vagy a belügyminiszterhez fordulhatott.⁹⁶ A rendeletbe foglaltak megszegése, a sajtórendészeti kötelességteljesítés beszolgáltatásának elmulasztása vagy a sajtótermék idő előtti szétküldése, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg, kihágási alakzatnak minősült, és 2 hónapig terjedő elzárással és hatszáz forintig terjedő pénzbüntetéssel volt sújtható.⁹⁷

A kormány tehát általánosságban nem alkalmazta az előzetes sajtóellenőrzést, mivel úgy vélte, hogy a lapok ennél kevésbé szigorú keretek között is képesek a háborús viszonyoknak megfelelően működni. Az enyhébb revízió eszközei az ún. objektív és a szubjektív sajtótilalmak voltak. Az objektív sajtótilalmak körét az igazságügy-miniszter határozta meg bizalmi rendeleteiben, és az a kezdeti időszakban a hadihírekre és a külpolitika bizonyos kérdéseire terjedt ki.⁹⁸ Balogh Jenő igazságügy-miniszter 1915. október 12-én kiadott egy 24 pontból álló listát, amelynek célja az volt, hogy „a sajtóellenőrzés lehetőleg egységes elvek szerint”⁹⁹ történjen. A lista főként katonai jellegű volt, így többek között közlési tilalom alatt állt: „1. A fegyveres erőnk műveleteinek terve és iránya. 2. Stratégia és jóslások (jövő hadműveletekről szóló fejtegetések. (...)) 5. Parancsnokaink neve és rangfokozata. (...) 8. Saját veszteségeinkre vonatkozó adatok. (...) 12. Hadi szükségletek gyártása, raktárhelyei vagy szállítása. (...) 17. Katonáink szökése, vagy más katonai bűncselekmény.” Már ekkor megjelent a háborúellenes „áramlatok, tüntetések, békepropaganda”-val kapcsolatos eseményekről való közlés, továbbá a drágaságról szóló hírek közzététele.¹⁰⁰

A lista azonban nem volt zárt – ahogy Balogh fogalmazott: „hangsúlyozni kívánom azt, hogy a felsorolás nem kimerítő, valamint azt is, hogy a korábbi rendeletekbe foglalt sajtótilalmak, ha azok még nincsenek hatályon kívül helyezve, továbbra is fennmaradnak.”¹⁰¹ Ez utóbbi kijelentése kettős értelmű, ugyanis egyfelől az ügyészségekhez megküldött listához képest jóval bővebb objektív tilalmi lista található a Sajtóalbizottság iratai között, másfelől viszont a hatályon kívül nem helyezett tilalmak jelentik a bizalmi közlések által az egyes általánosan megfogalmazott objektív tilalmaknak élethelyzetekre történő konkretizálását is.

A Sajtóalbizottság iratai között található tilalmi lista – nem azonos módon a Balogh-féle 24-es listával – 28 pontban sorolja az objektív sajtótilalmakat, emellett pedig külön 10-es listában a hadifoglyokról és az internáltakról szóló tilalmas sajtóközleményeket (ez a Tisza István

⁹⁵ A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 7.271. eln. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez és a székesfővárosi államrendőrség főkapitányához a hadviseléssel kapcsolatos álhírek koholásának és terjesztésének tilalmáról. MRT, 1914. 2337–2338.

⁹⁶ Sajtótermékek ellenőrzését szabályozó rendelet, 6. §.

⁹⁷ Uo., 1–9. §-ok.

⁹⁸ M. KONDOR Viktória: Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Törvények és cenzúra. *Magyar Könyvszemle*, 1975/1., 82.

⁹⁹ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. A m. kir. igazságügyministertől. Bi 257/10.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

vezetése alatt álló miniszterelnökségtől származott). Az ilyen hírek ellenőrzését, vagyis a cikkek előzetes engedélyeztetését a miniszterelnökség sajtóosztálya végezte.¹⁰² A 28-as tilalmi lista első része főként külpolitikai tilalmakat sorolt, így például Románia-ellenes cikkeket nem engedtek közölni, vagy területváltozásra vonatkozó kérdéseket, különbékével kapcsolatos közléseket, azonban eme blokkban található belpolitikai tilalmakat is, amelyek közül kiemelendő, hogy tilalmazták azt is, ha valamilyen kormányzati vagy hatósági intézkedést „bizonyos mértéken túl” támad a sajtó. Külön részt képeznek a gazdasági hírekre vonatkozó korlátozások. A gazdaságra vonatkozó tilalmazott közlések voltak többek között azok, amelyek az élelmiszerek behozataláról szóltak, vagy a cukorral, hadikölcsönökkel kapcsolatos kérdések, a valuta és a deviza árfolyamával kapcsolatos adatok, a szövetséges államok területén előforduló sztrájkok és egyéb zavargások, vagy az ármaximalizálással kapcsolatos intézkedések. Igazságügyi tilalom alá estek a gyorsított büntető eljárással kapcsolatos ügyekről és a katonai ügyének büntető ügyeiről történő tudósítások.¹⁰³

A hadi események kevésbé szerencsés fordulata, továbbá a társadalmat egyre inkább szétfelesztő belső feszültség – amelyet tovább fokozott az élelmiszerárak drasztikus emelkedése, a szén- és a gázhiány –, valamint az ezek következtében egyre erősödő munkásmozgalmak okán egyre több bíráló hangvételű cikk jelent meg az újságok hasábjain. Emiatt az igazságügy-miniszterek folyamatosan bővítették a sajtótilalmak körét, például 1916-ban Balogh kiterjesztette többek között a liszt- és kenyérhiányra vonatkozó közleményekre, a kémkedési ügyekben hozott bírósági ítéletekre és a munkásmozgalmakról szóló közleményekre.¹⁰⁴ Vázsonyi Vilmos első igazságügy-ministersége idején, 1917. július 8-án kiadott rendeletében már 25 pontban sorolta fel az objektív tilalmak körét;¹⁰⁵ valójában ez a lista nem más, mint a Balogh által kiadott kiegészítése iránymutatással (például a hadiérdek fogalma) és a fennálló helyzethez való igazítással.

Ennek megfelelően Vázsonyi kiadott rendelkezésében ismét felhívja a figyelmet arra, hogy még ekkor sem rendelték el Magyarországon általánosan az időszaki lapok előzetes ellenőrzését. Rögzítette a háborús sajtórendészet alapfogalmát, vagyis azt, hogy mit is jelent a hadviselés érdeke vagy más néven a hadiérdek.

„A hadviselés érdekeit érintő közlemények azok, amelyek általában a hadviselésre az azzal szorosan összefüggő külpolitikára, Ausztriának és Magyarországnak vagy szövetségesinek háborús céljaira és egyéb nemzetközi vonatkozásaira, a hadifoglyokra, továbbá Ő Felségének, az uralkodóház tagjainak, az összes szövetséges uralkodóházak tagjainak személyére és utazásaira, magas diplomáciai és katonai funkcionáriusok utazásaira, végül politikai funkcionáriusok külügyi és hadügyi jellegű utazásaira vonatkoznak. A hadviselés érdekeivel szoros kapcsolatban *állanak* ezenfelül még az országos közel-látás kérdései, valamint bizonyos vonatkozásban a nemzetiségi kérdések.”¹⁰⁶

¹⁰² MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. M. kir. miniszterelnök. 622/M. E. res.

¹⁰³ HL I. 28. HM 1915. HFB 325. doboz. Általános munkafüzetek, jegyzőkönyvek. Sajtótilalmak listája.

¹⁰⁴ BELLÉR Judit: Sajtópolitika és sajtórendészet az I. világháború idején. In: MEZEY Barna – NAGY Boldizsár (szerk.): *Fiatalkorok műhelytanulmányai* 3. Budapest, ELTE ÁJK, 1982. 45.

¹⁰⁵ Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter válasza Fényes László kormányprogrammal kapcsolatos képviselőházi felszólalására. *Képviselőházi Napló*, 1910. XXXVIII. kötet, 1917. december 10.–1918. február 25., 767. ülésnap, 239–240.

¹⁰⁶ HL. I. 28. HM. 1918. HFB 728. doboz. Tematikus gyűjtemények. Vázsonyi Vilmos sajtótilalmi listája.

Új tilalomként jelent meg a repülőgépes bombázásokkal érintett objektumok ismertetése, a polgári egyének hadviselési érdeket sértő bűncselekményeiről, az állam biztonsága elleni bűncselekményről, továbbá a hadsereg kötelékében álló egyének valamely mozgalomban való részvételéről való közlés, a közellátás visszaságairól szóló hírek, valamint a munkásmozgalmakról és a munkabeszüntetésekéről szóló közlemények, mindemellett pedig megjelent a felségsértés elkövetésére való felhívás objektív tilalma is. Ugyanezen év utolsó hónapjaiban Grecsák Károly bizalmas rendeletben tovább növelte e tilalmak számát: a közélelmezés, közellátás teljes kérdésköre és a fűtéssel, világítással kapcsolatos ügyek is ide kerültek. Azt a sajtóterméket, amely ezt megsértette, vagy előzetes cenzúra alá helyezték, vagy megvonták a kolportázs jogát.¹⁰⁷

A Sajtóalbizottság 1918 első felére datálható szervezeti és működési szabályzata viszont már 58-as objektív tilalmi listát foglal magába. Ennek első 25 pontja a Vázsonyi által kiadott lista, a fennmaradó 33 lényegében ténylegesen csak hadiérdeket sértő közlemények tilalmát mondta ki. A korlátozás gyakorlati eszközei a bizalmas értesítések voltak, amelyek kettős rendeltetést láttak el, ugyanis a Sajtóalbizottság „a szükségeshez képest bizalmas értesítések formájában utasítja a lapokat, hogy mely cikkeiket mutassák be, illetve, hogy miről nem szabad írniok”.¹⁰⁸ A bizalmas értesítések tehát egyfelől az objektív tilalmaknak életviszonyokra való konkretizálását jelentették, másfelől a szubjektív tilalmat valósították meg, ugyanis ez azt jelentette, hogy az értesítésben megjelölt tartalmú cikket még nyomtatás előtt el kellett juttatni a Sajtóalbizottsághoz, amely döntött arról, hogy az adott közlemény megjelenthet-e, vagy sem.

Ilyen bizalmas értesítés kiadására utasítást adhatott a miniszterelnök vagy valamelyik miniszter, a sajtó-főhadiszállás, a külügyminiszter, az uralkodó sajtóosztálya és a bécsi Ministerialkommission. Az osztrák szervek a legtöbb esetben csak a Hadfelügyeleti Bizottság útján gyakorolhatták ezt a jogosítványukat, de ez sem jelentett automatizmust: ezekről esetről esetre döntött a Hadfelügyeleti Bizottság. Sürgős esetben a Sajtóalbizottság saját hatáskörben is kiadhatott bizalmas értesítést. A Sajtóalbizottság működési szabályzata szerint a háború idején több mint ezer ilyen bizalmas értesítést adtak ki. A szerkesztőségek emellett maguk is kérhették, hogy kiadás előtt lévő cikkeiket vizsgálja meg a Sajtóalbizottság.¹⁰⁹

A szubjektív sajtótilalmat megszegő lappal szemben a Sajtóalbizottság az ügyészségnél kezdeményezett eljárást. Az időszaki lapokkal szembeni legenyhébb szankció a lap királyi ügyész általi megintése volt, súlyosabb volt a lapszám elkobzása, illetve végső soron az igazságügy-miniszter döntése alapján a sajtótermék előzetes cenzúra alá helyezése vagy megjelenésének betiltása is lehetséges volt.

¹⁰⁷ MNL, Az MNL iratairól készült digitális másolatok – W szekció, W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K27, 1917, 1917.12.13. 44. ülés.

¹⁰⁸ HL I. 28. HM. 1918. HFB. 727. doboz HFB 2/d-1275/d, Sajtóalbizottság 60-461. Sajtóalbizottság szervezeti és működési szabályzata.

¹⁰⁹ Sajtóalbizottság SZMSZ-c.

4. Záró gondolatok

Az első világháború előestéjén a vizsgált hadviselő felek mindegyike elkezdte kidolgozni a sajtóellenőrzés szabályanyagát, eszközrendszerét és intézményi megoldásait. Minden állam létrehozta a sajtóirányítás sajátos szervét, amely a legtöbb esetben országos koordináló, szabályozó és ellenőrző funkcióval is bírt. Talán egyedüli kivétel ez alól a Német Birodalom volt, ahol a háború során, bár több központi szervet is létrehoztak, ezek egyike sem rendelkezett a fenti funkciók mindegyikével, ugyanis ott a sajtóellenőrzés dekoncentrált módját választották, és a kerületi parancsnokok diszkrecionális joga volt a sajtócenzúra.

Mindegyik állam a tilalmazott közlések listáját is összeállította, ahol kivétel nélkül megtalálhatók voltak a haderőre, annak mozgására, állapotára, elhelyezkedésére, a védművek állagára, elhelyezkedésére vonatkozó információk. De az idő előrehaladtával a katonai cenzúra mellett mindenhol megjelent a politikai is, elkerülhetetlenül a visszaélések melegágyává téve a cenzúrát. Angliában, ahol az alkotmányos hagyományok diszkrétebb fellépési lehetőséget engedtek, a jogon túli eszközöket vette igénybe a fellépő hatóság (egy konkrét esetben például a nyomdai eszközök megrongálásával fenyegettek). Az Egyesült Államokban az első világháborús szabályozás és gyakorlat indította meg az Első Alkotmánykiegészítés Legfelső Bíróság általi vizsgálatát. A háború során a bíróság minden esetben helyt adott a hatóságok döntéseinek, de az ezen ítéletek generálta viták mozdították el a modern értelmezés irányába az alkotmányos felfogást.

A túlkapások, a nem megfelelő szabályozási és intézményi megoldások ellenére azt is látni kell, hogy a háború eredményes megvívása szükségessé tette a háborús érdekeket védő cenzúramegoldásokat, mert egy-egy, ebbe a tárgykörbe tartozó hír kiszivárgása tényleges károkat okozott az érintett hadviselő félnek (például a New York-i kikötőt védő hálóok elhelyezésének ismertetése), és emberek (tömegeinek) halálát okozta.